

123

МИКОЛА УГРИН - БЕЗГРІШНИЙ

З ЖИТТЯ ГІМНАЗИСТІВ

нарис и оповідання

ЧАСТИНА ПЕРША.

РОГАТИН 1928.

ВИДАВНИЦТВО „КАЛИНА“ В РОГАТИНІ.

ДРУКАРНЯ Х. ШКОЛЬНИКА В РОГАТИНІ.

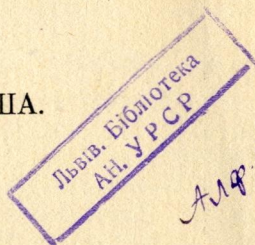
06 10
МИКОЛА УГРИН - БЕЗГРІШНИЙ

З ЖИТТЯ
ГІМНАЗИСТІВ

4923
нарис и оповідання

Друге, доповнене й дещо поправлене видання.

ЧАСТИНА ПЕРША.

Лит. сп. уст. ч. 83
1949

РОГАТИН 1928.

ВИДАВНИЦТВО „КАЛИНА“ В РОГАТИНІ.

ДРУКАРНЯ Х. ШКОЛЬНИКА В РОГАТИНІ.

415(2-ya)5-644

домисати Р

Свято кружковців.

Іванові Павликові.

Сонічко сховалося за Красічинські гори. На небі зразу моргнула одна зірничка й друга, за ними сотки й тисячі, малими й більшими громадами. Блищать мов самоцвіти на кришталевому небозводі. На Угорській вулиці гомонить... А зорі з місяцем гуляють на темно-голубому небі, миготять та радіють, наче знають, що сьогодні в учнів перемиської гімназії велике свято — вечерок найбільшого поета України, Тараса Шевченка...

*
* * *

В таку пору зачали учні сходитися незаметно до житла Івана Бушковиченка. Воно було з окремим входом, просторе, в партеровому домику, в городі, за двоповерховою кам'яницею, вище Святоіванської вулиці. Від кількох місяців жили з Бушковиченком на цьому вигідному житлі ще й його два шкільні товариші, Будаї та Бажалук. Цей останній добре орудував руською мовою і залюбки читав вечерами твори Лермонтова, Пушкіна та Тургенєва. Будаї пристрасно студював соціологію, а сам Бушковиченко цікавився найбільше українськими класиками.

Власник хати, Пристапенко, поchtовий урядник, дуже любив своїх комірників, заходив іноді до них вечерами на розмову, любив похвалитися знанням історії України, вмів і задержати всякі тайпи. Тим житло Бушковиченка й було дуже вигідне на всякі тайні збори.

Що суботи сходилися тут учні вищих клас на читання книжок, рефератів і на дискусії.

І сьогодні, саме в суботу, коли мав відбутися тайний вечерок у честь Тараса Шевченка, Бушковиченко прибрав своє житло досить чепурно. Позаслонував насамперед усі вікна коцями. На одному з них із переду, проти дверей, припняв портрет Тараса Шевченка. Будаї прикрасив його своїм мережаним ручником і малиновими стрічками. Ба-жалук поставив стіл під самим портретом, накрив його по-зиченим у господаря килимом, а на столі, в срібних свіч-никах, засвітив дві свічки. Міже свічниками Бушковичен-ко поставив більший вазон із живими квітками, а спер-еду поклав „Кобзар“ у полотняній, доволі артистичній о-праві, зі золоченими витисками. На стінах пишалися ще ін-ші портрети визначних українських письменників і всякі переписні листки з малюнками, прикріплені запинками до стіни. Перед столом були в кількох рядах усякої форми крісла, призначені для старшини тайного кружка, для де-легатів зі Львова й для найповажніших, старших круж-ковців.

В означеній годині посходилися сливе всі кружковці. Посідали, де хто міг. Старші на кріслах, інші на ліжках, а деякі стояли й опиралися то о стіну, то о піч, яка сто-яла в куті.

Розмова велася тихесенько, поважно. Нетерпляче ожи-дали на запрошених делегатів од академічної молоді зі Львова, яку називали „Молодою Україною“ та залюбки чи-тали їх орган цьої самої назви.

Бушковиченко для всякої безпеки визначив стійки, які мали чергуватися, стояти й походити по головній ву-лиці й давати негайно знати, колиби загрожувала яка не-безпека.

Ось і війшов голова кружка Жила і його секретар Цяпка, а з ними двох делегатів зі Львова, студенти, Тео-філь Мелень і Зелинський.

Помітна була велика радість на обличах усіх круж-ковців, що Львів пошанував їх гаряче прохання та вис-лав обох делегатів. Студент Мелень уже передше часті-ше навідувався до кружковців, Зелинського привитали сьо-годня вперше. Замкнули двері на ключ. Делегати заняли почесні місця при столі.

Настала глибока тишина. Цяпка проголосив програму свята. Перший виступив голова кружка Жила із короткою, палкою та дуже річевою передмовою. Мав він уже гарні, довгі вуси й через це прозивали його в гімназії „дзядзьом“. Мав він і чималу фізичну силу, здорові мускули в руках, тому й додавали йому залюбки до слова „дзядзьо“ ще й „жилавий“. Так і всі учні знали добре „дзядзя Жилавого“..

Голова згадав коротко про життя Тараса Шевченка, про його муки на засланні, про його приятелів Кулішів, про долю України та про неоцінені твори Кобзаря.

Бібліотекар Гапак із великим чуттям виголосив деклямацію „Кавказ“. Потім слідували короткі реферати кружковців од усіх заступлених кляс. Був і грімкий сольо-спів визначного тоді тенора між учнями, стрункого Гаркавого. Між поодинокими вистувами Бушковиченко витягав на своїй скрипці мелодії всяких народніх пісень. Дуже миле вражіння зробила гра на цитрі орудника гімназійного хору Балка, який був дуже солідним і метким скарбником головного тайного кружка. Одушевлення було дуже велике. Стійки змінialiся підчас перерв і ні про що поганого не доносили.

Батько Тарас лагідним, мудрим поглядом цілував молоді личка кружковців і наче гордо підморгував своїм буйним, козацьким вусом... І дійсно під цю пору мабуть на цілому світі не було щасливіших людей від наших кружковців...

Останнє слово з кружковців забрав Бушковиченко.

Повісив на стіні свою скрипку - товаришку, поправив чуприну рукою, підтягнув по привичці поли своєї блюзи, став біля стола з лівого боку, опер одну руку о стіл, глянув гордо на зібраних, очі сяли пристрасно вогнем, легенько відкашляв і заговорив:

— Дорогі товариші! Святочна братія моя! Сьогодні у нас велике свято, свято нашого батька Тараса, найбільшого генія України! Раді ми та веселі, що бодай тут, у цьому скромненькому закутку, можемо спомянути його нашим молодецьким, незлим, тихим словом... Та ми раділиби ще більше, ми сповнилиби ще скоріше його святі бажання, колиби півтали кайдани, зломали ярмо неволі й не дали Матері Україні каратися серед брязкоту кайданів, наруги й визиску північних медведів, московського ката-царя!

Та чи можливе це?, питає може дехто. Відповідь легка:

— Можливе і ще раз можливе!

Український народ такий численний, з такою багатою землею, такий талантовитий, мігби й може зробити, виконати як слід усе це, чого в заповіті жадає від його батько Тарас.

— Так чому ж не зробить цього, коли може зробити? Що стоїть йому на заваді, щоби жити власним, гідним життям людей? Хто винен цьому, що ми віками караємося в тяжкій неволі? — спитати може ще дехто.

І знова відповідь легка:

— Ми самі й тільки ми самі! Не цар, не його тюрми, не військо й не його міністри та губернатори з цілим поліцейським апаратом!

— Брехня, коли хто плаче й нарікає на царя!

— Брехня, коли хто звалює вину на сусідів!

— Брехня, коли хто каже, що в нас немає сили!

Правда тільки може одна, однісінька, що нас справедливо карає Вседержитель за гріхи наші, нашу ліниву, рабську вдачу, нашу зраду, ненависть до власних, визначніших провідників, за зневагу й непошанування мучеників українського народу, за нашу затемнену, хору голову!..

І як не радіти нашим ворогам, яким серед наших незгодин і крімшньої темноти легко нищити народ і наживатися до схочу його майном, а навіть його колишньою славою!...

Найбільшою зброєю для нас може бути тільки праця, наука й непохитна єдність!

Не буде перше всього цих цінностей в народі—нінащо йому здалися й найбільші гармати, бомби та кріси.

Ні нащо здадуться й величні кличі мучеників наших!

І ще раз повторю, що найпевнішою зброєю нашої є тільки наука, праця і єдність, споєність усіх станів українського народу, усіх членів його організму!

А щож ми бачимо? — Роздроблення на кожному ступені!

І найбільший обов'язок направляти лихо, ратувати нашу славу й долю українського народу, тяжить на нас молодих.

Ми повинні найбільше працювати, найбільше набувати освіти й ділитися ньою із нашими братами — селянами, цим темним, пониженим, поневоленим народом. А добрий цей народ, щирі та непорочні його серця. Любив і любить він волю над усе в світі, любить кращий лад і порядок, любить Матір Україну. Обеднані, розумні керманичі його, чуда з ним творити можуть та здобувати безсмертну славу.

Доказом на це — історія України!

І коли ми освічені та обеднані станемо колись на чолі народу, коли покажемо йому нелукавим серцем праву дорогу, він радо й без вагання піде за нами. Піде й на найжвавішу боротьбу за святу волю, за ідеали великого Кобзаря. Побідить напевно, пірве кайдани й сповнить святий Заповіт Батька та його синів, що покищо одинцем кладуть свої буйні голови за волю, славу й честь України!

— Не зважаймо на наших зрадників і царських за-
проданців. Їх сам Бог покарає! Стережимся їх, оминаймо
на кожному ступіні! Коли вони побачать, що ми ось-ось
побідимо, тоді й вони самі прилучаться до нас та гірко
будуть жалувати за свої злочини й зраду народніх іде-
алів...

— Тепер, як бачите, замкнулися ми тут, позамикали
вікна, щоби ніхто не підглянув нас, не підслухав нашого
вільнішого слова, якого не можемо висловити на офіцій-
нім, гімназійнім святі. Там покищо цензура й для наших
молодецьких слів, цензура й для творів самого Кобзаря!...

Тому такі офіційні, хочай і наші свята, не можуть щи-
ро загри́ти наших душ і влити правдивої, божеської віри
в серця наші.

Святкуємо сьогодні тайно, наче робилиб яке лихо-
дійство.

А наш злочин тепер — наша безмежна любов до свя-
тих, рідних ідеалів! І яке воно боляче для свідоміших оди-
ниць, коли треба ховатися з любовю...

Однак, коли осягнемо побіду, коли скинемо ганебні
пута, тоді на волі цілому світові голоситимемо славу всіх
борців, славу вірних синів і доньок великої України! То-
ді вже ніхто не буде з нагайкою стояти над нами, не бу-
демо ховатися, не будемо замикаати дверей, як ось сьогодні,
будемо на волі.

Тоді кожний сміло повторить слова Тараса:

„В своїй хаті своя правда і сила і воля!“

Цими словами закінчив Бушковиченко свою палку,
патетичну промову й повернув на своє давнє місце! Про-
мова зробила на присутніх стораз більше вражіння від
цих промов, які зі старанним підготовуванням виголошували
учні й професори на офіційних вечерках у гімназії.

Хвилина глибокої мовчанки й задуми. Ніхто навіть і не
шепне до другого і не гляне на нього. Очі всіх спрямо-
вані до портрету Шевченка, який при блиманню свічок
і стисненого повітря, неначе бажає вирватися з рам, ки-
нутися в обійми присутніх і з радощів поцілувати горячо
кожне молодецьке чоло, кожне око, яке глядить на його
й глибоку, таємну думку думає...

Піднімається повагом зі свого крісла делегат зі
Львова, Мелень. Всі присутні будяться зі задуми й звер-
тають увагу на нього. Делегат займає попереднє місце
Бушковиченка при столі, поправляє свої окуляри й ле-
геньким поклоном до присутніх зачинає своє слово:

— Товариші! З нагоди вашого великого свята вітаю

вас горячо в імені всеї академічної, української молоді у Львові та всіх підчинених нам тайних гуртків із інших гімназій та семинарій в нашім краю.

На radoшax між вами я не в силі довго промовляти. Вкінці мої молодші товариші прелеґенти сказали все, що треба було сказати на сьогоднішнім нашім святі.

На прикінці тільки мушу щиро заявити, що праця у вас поступає як найкраще на всіх ділянках кружкового життя та що перемиський, обєднаний кружок справді є найкращою з усіх квіткою у вінку, який сплітаємо спільними силами на славу нашій поневоленій Україні!

Тому передайте всім членам ваших організацій від „Молодої України“, від ідейного проводу вашого у Львові, найгорячіші бажання щораз то кращих успіхів у праці і грімке, щиро-козацьке „Слава“!...

Дякую вам од щирої душі за ці хвили, так дуже мило проведені між вами й не забувайте мене й на будуче.

Розкішю палаю, коли одержую запрохання від вас, явитися в Перемишлі. Непохитна, незломна віра є в мене, що ваші щирі слова, нехай вони й молодецькі фрази, наповняться небаром цінним змістом, закипить лицарська праця серед вас на славу всеї України, від Кавказу по Дунай! Здорові були, до милого побачення із вами!“

Приступав до всіх кружковців із окрема й сильно стискав їх руки на прашання.

Вийшов незаметно з другим делеґатом та з головою кружка.

Останні слова делеґата Меленя так одушевили й так піднесли на душі кружковців, що кожний, як один чоловік, прирік словом чести забратися іще щиріше та зі ще більшою енергією до постійної праці й боротьби з темнотою.

Перемишль 1903.

За шевця.

Найкращому другові й товаришеві
Іванові Ющишинові.

На дворі стояла вже осінь. День меншав заєдно. Листя дерев жовкло й спадало сумно на землю. Іноді грався з ним вітер і заносив далеко. В садах зривали люде останки зимових овочів і ховали в склепи, щоби в зимі дороще їх продати. Деякі перелетні птиці давно вже відлетіли, деякі тепер покидали свою батьківщину, летіли більшими стадами, тікали перед лютою зимою в теплі краї. Тільки воробці цвірінькали весело, громадками перелітали з одної вулиці на другу та визбирували всяке насіння й окрушини.

Була слота. На дворі дощ падав дрібними та густими крапельками безупинно. Бляшані ринви кам'яниць заводили якусь сумну, тарабанну музику та вже другий день не втихали й заєдно гуділи... Сливе на всіх улицах міста Перемішля пишалося рідке болото. Годі було йти спокійно хідником, коли надїхав будьякий віз або фякер. Хляпало на всі боки й обризкувало одежу прохожих немилим болотом. Природа сумувала. За багато їй вже було цьої вохкості й тужила за ясним сонічком. Ця слота сумом навівала душу кожної людини, а вже пеклом була для цих, які не мали доброго обува і мусіли виходити на божий світ за важними орудками.

Куди більше докучала ця прикра слота вбогому учневі Богданові Тернопільському. Удержувався в гімназії з лекцій. Та коби вони добре плачені й не треба далеко ходити! Богдан мусів перейти не одну вулицю, щоби дістатися до своїх учнів, які мешкали в родичів — міщан, да-

леко за містом. Мав аж дві лекції. Платили йому по шість корон. За квартиру платив чотири корони, за світло й снідання п'ять, за останні гроші обідав. На шкільні та інші видатки не оставало йому й сотика.

На обід ходив до „Дешевої кухні“, де за дванацять сотиків хлєпнув кілька ложок горячої, пісної зупи, або росолу й зів шматок волового мяса з ложкою картоплі зі сосом. До обіду додавали ще малий шматок білого хліба, який Богдан заїдав смашно з росолом.

Про вечеру не можна було Богданові й думати. Він уже й цілком не знав, що це значить вечеряти. Пригадував її він собі тільки деколи, як пізно повертав із лекцій і бачив через реставраційні вікна гостей за столами. Згодом і до вікон заглядав нерадо, хіба випадково.

У школі наука йшла Богданові несогірше. Був дещо лінивий до шкільної науки, однак усю цю лінивість надолужував увагою в школі та чималою здібністю й бистрістю ума. Крім цього залюбки читав деякі книжки, які роздобував по всяких дозволених і недозволених бібліотеках. Душа його була жадна більшої освіти, була жадна живої, здорової, а що найголовніше, мудрої поживи. Це саме й відбиало йому охоту до шкільної науки, яку звичайно називав перед своїми найближчими товаришами „сирим качком“...

А вже найбільше ненавидів він мертвої греки. Займала його ще с'як - так мітольоґія та історія літератури старинних Греків, однак ніяк не міг погодитися із куттям невиносимих грецьких форм. Професорів, які давали за незнання кількох грецьких форм двійки, прозивав останніми словами, неуклами, а то й недолюдками...

Коли йому деякі товариші пригадували випадково про грецькі форми перед годиною, говорив Богдан із іронією: — Маєш повну рацію, товаришу! В цьому й біда, що наші патріоти за мало студіюють грецькі форми. Ну, і яким правом можна їх називати освіченими людьми? Вони замість поза межі напихати свою голову грецькими формами, ширять якісь нові ідеї, засновують товариства, проповідують права людини та освідомлюють, тобто просвічають наше темне селянство не тим, чим повинні. Подумайте тільки! Колиби вони замість того несли грецькі форми під селянську стріху й навчили наших селян бодай кілька грецьких форм, тоді кожний чужинець робивби великі очі й уважавби наш народ за дуже освіченого, культурного й мусівби з ним числитися... А звісно, що наші патріоти в першу чергу оглядаються на це, що кажуть чужинці про нас, а не на це, чого нам дійсно найбільше треба!... І це булоби найбільшим патріотизмом наших професорів від греки, ко-

либи повними жменями несли грецькі форми під курні стріхи наших бідоласних селян, як таке пусте, безглузде десяткування вбогої молоді, що їм нічого не винна...

*
* * *

Сьогодні Богдан повернув пізніше на своє житло, як звичайно. Спізнився через болото й свої черевики. Його житло було радше нором для щурів, як житлом для людей. Звичайне житло міських сторожів у ринку. Зі стін стікала заєдно вохкість струями, поміст із глини, а віконце, мов два шкільні, більші зшитки, під самою стелею, ледве допускало проміння божого сонця до кімнати. В самому куті біля входових дверей, стояла довша скриня сторожа й на їй спав Богдан, а під сінником складав усе своє майно, книжки й білля...

Сьогодні Богдан забарився на лекції через це, що довго не міг одважитися попрохати в пані Колодієвої зачету на слідуєчий місяць, щоби за всяку ціну поправити свої діраві черевики. По довшій, дипломатичній балачці, відважився попрохати двох корон, або й одної корони. Однак даремні були прохання Богдана, бо пані Колодієва щиро оправдувалася, що в неї так мало тепер грошей, що й на прожиток ледви чи вистарчить до першого.

Нічого було робити Богданові, як самому латати черевики. Коли прийшов у свою буду, як звичайно називав своє житло, зняв скоренько свої черевики з ніг і виливав із них рідке болото та витирав середину старими паперами. Потім обтер їх іще старою шматом, оглядав із усіх боків і довший час надумувався, що має зробити з ними. Направити їх мусів. Годі вже було йти йому в них завтра до школи й на лекції, бо вже не підшвою, а таки нагою ногою дотикався до мокрої, холодної землі й каміння. Покашлював сердега з перестуди, закатарив ніс і голова вже поболувала. Однак його організм іще не подавався, відпихав грозу, не трівожив задуманого над черевиками Богдана. Його гризало тепер найбільше це, що не знав, як узятися до діла. До шевця годі було заносити, бо був, як турецький святий, без сотика. В себе не мав ніякого приладдя, хіба одну сокиру свого господаря, яка лежала за печею. Вже передше приготував собі старі підшви з ходаків, які найшов на смітнику за містом, над Сяном. В несприятливості своїх господарів він сповняв і деякі обов'язки сторожа в кам'яниці. По довшій роздумуванню прояснилося дещо його чоло й він урадований попав на таку думку:

— Сокиру маю, цівях послужить за шило, підшви вже маю готові, вичищені та обрізані, як треба. Зі сірників

настругаю кілків і все в порядку... Біда тільки з копитами, яких ніяк не придумаєш та нічим уже не заступиш.

Вкінці Богдан і на це найшов раду:

— Піду до шевця - сусіда в нашій кам'яниці, чейже на хвилину не пожалує копит для мене?... О все годі прохати, може не дати. Він дуже нервовий, іноді непривітний, а страшний, коли п'яний. Буде питати, на віщо мені копит, скажу, що кілька штифтів хочу вбити в закаблуки замість підків, щоби так скоро не стиралися.

— Добра думка — подумав собі Богдан — і взувши знова черевики, пішов довгим коридором до шевця по копита.

Господаря шевської робітні не застав тепер дома. Зрадив цим Богдан дуже. Сміливіше буде могли сказати челядниківі, за чим приходить.

— Добрий вечір! — промовив Богдан приязно й подав руку челядникові.

— Добрий вечір, паничу! — відповів приязно й челядник. — Сідайте, будь ласка, та скажіть щось нового!

— Прийшов морочити вам голову копитами, вибачайте! — сказав Богдан сідаючи біля челядника. — Бажаю набити собі кілька штифтів до черевиків, треваліші будуть!

— Дурниця яка! — замітив челядник. — Я вам сам це зроблю в цій хвилині й навіщо вам самим мучитися дома та ще й носитися непотрібно з копитами. Давайте! Кудиж вам братися до такої нудної роботи?

Богданові зробилося дещо ніяково на пропозицію челядника. Його пропозиція мила була для Богдана, однак незручна.

— Дякую щиро за вашу чемність і прихильність до мене — відповів чемно Богдан, — однак я ніяк не можу згодитися на це, щоби вас трудити такою дурничкою. У вас доволі своєї праці! Я вам дуже буду вдячний, коли позичите мені на часок копит, які віднесу назад раненько, коли йтиму до школи. Вкінці я й сам хочу пізнати, яка це приємна праця. Ще раз горячо дякую за вашу готовість мені прислужитися в потребі. Поза книжками треба мені й руханки малої.

— Ну, коли ви вже такі вперті, так і беріть собі! Скажіть тільки, будь ласка, яке число вам дати? — спитав приязно челядник перекидаючи в скринці всякого рода копита.

— Тридцять семе! — відповів урадуваний Богдан, бо мав надію, що його плян удасться.

Челядник подав Богданові бажані копита. Богдан по-

пращався й вийшов. За малу хвилину сидів уже в своїй буді й приготавляв усе до роботи. Настругав ножиком кілочків зі сірничок, загострив на кінчиках та витягнув шматку доволі довгий цвях зі стіни.

Радий був, що його господарів не було дома. Сторожиха сливе що днів до пізної ночі прала білля у своїх знайомих панів, а сторож ніколи скоріше не приходив зі шинку до дому, аж доки сторожиха сама його не припровадила. Вона вже добре знала, де її чоловік пересиджує і де його шукати. Погрози жінки та її наука нічого не помагали й вона поневолі неначе з лихом уже й освоїлася, привикала, хочай і дуже терпіла в душі. Сторож по тверезому іноді вияснював жінці, що його жолудок дуже попсований, потребує горівки для скріплення апетиту й без цьої, хто зна, чи не мусівби заранні пращатися з білим світом і з ньюю...

Богданові праця якось ніяк не йшла в лад і йти не хотіла. Скільки не намучився, заки зробив цвяхом дірку в твердій підосві. Потім, коли хотів вбити кілочок, цей таки зразу розбився на дрібнеські трісочки під ударом великої та важкої сокири...

Нічого було Богданові робити, як покинути з такими трудами почату роботу. Довго мучився сердега. Піт річками спливав по його блідім лиці, падав то на його забруджені руки, то на черевик із протертими підшвами. Пробував латати на всякі способи — таки не везло, годі тай годі. На нещастя надійшла вже й сторожиха зі своїм п'яницею. Була вже досить пізна година. Крізь віконце чути було невгаваючу музику ринв і плюскіт води. Сторож кинувся з мокрим рядном на Богдана за це, що висвічує йому нафту:

— Я собі випрашаю таке! — кричав до заклопотаного й збентеженого Богдана. — Що я маю з тебе? Згода була давати світло найдальше до дев'ятої години. Який ми то вчений! Ти задрипанче один..... Лайці сторожа не було кінця. Звичайно, як злісний п'яниця, вживав іще неприличних слів до Богдана й потім до жінки. Гримав на неї за це, що досі ще не викинула Богдана з хати, як безкорисну заваду...

Щастя було, що Богдан у пору поховав увесь свій „варстат“ і накинув черевики на ноги. З приходом господарів держав при лямпі відчипену книжку й наче вчився...

Прибитий, огірчений Богдан негайно постелив своє „ліжко“ на скрині й мовчки поклався спати.

Сторож і собі поклався в ліжко та довго ще бурмотів про щось під носом.

Сон ніяк не брався Богдана.

Думка за думкою перебігала в його голові, присідала на хвилю, на мить наче відпочивала й знова зривалася та бігла й у школу, до вбогої матері — вдовиці, за місто до пані Колодієвої, до шевського челядника — сусіда, до „Дешевої кухні“, а іноді у вимріяний рай, де всього подостатком і вічна погода вітає...

Вранці невиспаний, огірчений та без кращої надії, пішов Богдан у школу знова в подертих черевиках...

В Тернополі 13/IV. 1906.

Найшов товариша.

- Товаришу Сливич!
- Що такого?
- Дуже радію, що ти спровадився до мене.
- Тішить тебе?

— Дуже тішить! Таки правду скажу, що я не люблю жити одинцем. Я завжди шукаю людей, бо на самоті життя для мене нецікаве, нудне. Тепер, чи з ким поговорити, чи забавитися, чи вправу виробити, чи піти на прохід, буде з ким. Я дуже люблю читати книжки. Так щож із цього і яка користь, коли не має з ким поділитися вражіннями, думками й бажаннями автора. Читати й не міркувати, все одно, що переливати животворний напитек, спасенний лік, із одної пляшечки до другої... Таки тепер я дуже щасливий. Ходи ближче мене, сідай до стола та ще про одну справу поговоримо отверто й щиро.

Сливич сидів досі на своєму ліжку при вікні й до розмови з товаришем про щось глибоко думав. Тепер встав і присів до стола.

- Ну, що скажеш, товаришу?
- Ще про одно мушу тебе спитати, щоби між нами було все ясне, не заслонене тайною. Бо тільки так наше товариське життя може плисти природнім руслом і не спотикатися в дорозі. Що маю на серці, це й на устах!
- Говори! Я дуже цікавий.
- Скажу отверто, тільки не зрозумій мене погано й не погнівайся!
- Пусте гнів, кажи!
- Я іще в клясі зауважав од якогось часу, що ти заєдно задуманий, сумний та надто мовчаливий. В хатіж

і словом не відзиваєшся, коли я не заговорю до тебе. Виглядає, що або маєш якийсь жаль до мене, або не маєш довіря, або вкінці може твоя душа сповнена глибоким смутком, чи тугою за милою особою...

Тобі рішуче чогось недостає, а ніколи не хочеш мені сказати. Сидиш мов прикований до ліжка над цьою грекою, ніколи нікуди не вийдеш і заєдно сумуєш. Таким ти чейже не був раніше. Скажи, прохаю тебе, що тобі такого?

Та щоби було? Нічого.

Сливич склонив голову в низ і ніяк не міг глянути у вічі товаришеві Миколі. Мовчав...

— Таки скажи! — благав Микола.

— Я дуже добре бачу, що ти з кожним днем щораз то більше задумуєшся та нидієш на моїх очах. Скажи отверто. Не зі злої душі питаю тебе. Як мило мені, що разом живемо а рівночасно й дуже прикро, що ти заєдно мовчиш. Може твій смуток велика тайна, а може такий, що я тобі нічого не зможу порадити. Однак я із власного вже досвіду знаю, що легше стає на душі кожній людині, коли виявить свій смуток перед щирою, нелукавою людиною. Скажи! Коли бачу, що хтось сумує та ще й товариш то й мені якось невесело. Чейже, думаю, мені можеш сказати й найбільшу тайну. Я вмію держати язик за зубами. Інакше буду...

Не доповів далше, піднісся з крісла, став блище Сливича й благородним, ласкавим поглядом змусив товариша глянути несміливо на нього. Микола набрав уже тепер надії, що про все довідається від Сливича. Присунув блище крісло, сів напроти його й глядів йому вижидаюче у вічі.

Сливич ще мовчав хвилину, вкінці зворушений промовив дрозжачим голосом:

Нічого цікавого тобі не скажу. Не має в мене надзвичайної тайни. Правда тільки ця, що я підпадаю на силах, почуваю себе недобре...

— Невже ти почуваєш у собі якусь хворобу та хочеш її вилічити мовчанкою? — промовив децю рішучіше Микола.

— Тим більше мусиш усе виявити, щоби її в зародках убити й не дати їй розвинутися! Чи ти може коли сильно перестудився, болять тебе груди?

— Ні, груди в мене покищо навіть дуже здорові. Знаєш добре, Миколо, що ні курю, ні не даю себе намовити до алькоголів при ніякій нагоді.

— Якаже вкінді хороба в тебе? — спитав Микола ніжніше. Може з жолудком не тее?...

— Щось подібне! — відповів Сливич коротко.

— Так і кажи! — сказав Микола. — Мабуть харчі в „Дешевій кухні“ не конче здорові.

Чи не мігби ти харчуватися зі мною. Може й буде де-що дороще, як досі. Для здоровля дитини родичі все раді зробити. До речі, я ще ніколи не мав нагоди говорити з твоїм батьком.

— Оце й правда, що мої родичі й неба прихилити мені раді. Вони про мою хворобу де-що знають... Не казав я, Миколо, нікому, що мені бракує. Тай не легко будькому казати. Тобі вже такі скажу всю правду. Ти добрий, справді вірний товариш.

— Кажи, кажи, Йване!

— Моя хвороба найстрашніша... Голод!... — сказав коротко Іван Сливич і замовк.

— Як це? Що кажеш? Голод?...

Довшу хвилю мовчав і Микола. Потім уривано знова відзивався:

— Голод?... Рветься до освіти — й голод?... Двадцять століття?... Сотки товаришів?... Сиди...

І знова замовк Микола. Іван похилив голову цілком у низ над столом і мовчав... Пригадав собі батька, матір, сестру й братів...

На силу здержувався, добував останніх сил, у душі потішав себе всяково, не видержав... Зі стола малесенькою, дрібнесенькою річкою спливали в низ на долівку рясні сльози, вдаряли о неї та говорили зі собою на таємній мові казку дідів і прадідів про щастя й радість життя, найпростішими, найпопулярнішими реченнями, без підмету й присудка: цяп, цяп, ціп, цяп, ця-ця-ця-цяп-цяп-ці —

Замітив це добре Микола. Не видержав довше.... Встав, мовчав хвилину, впилив очі в Івана й піднесеним голосом заговорив до його:

— Довше не видержу!... Пожалуй і мене... Тільки добра тобі бажаю!... Кажи, Йване, всю правду! Я твій найвірніший товариш! Чуєш, Іване, я твій найвірніший товариш!... Ти ще мовчиш? Чому мовчиш, Іване?! Будьмож людьми!!!

Ці останні слова висказав Микола зі значним притиском.

Іван підніс голову вище. Глянув на Миколу. Глядів йому прямо в очі вже до кінця й казав:

— Нехай! Не можу вже себе побороти. Твоя душа сильніша від моєї. Ти побідив! Почуваю щиро, що не по-

ганьблю свого я підданям... Піддаюся радо. Вже не вогрові... Пізнав... приятелів, друзів, вірному товаришеві. Тому скажу!...

— Миколо! Голод, великий пан!... Він руйнує все, що тільки забажає: характер, чесноту, славу, індивідуальність, рідню, найвищі мрії, все... Все, чого тільки не забуде забажати... Від віків він величається найбільшим паном... Та тільки одна хиба в його: зарозумілість... У цьому він слабкий і на цьому він іноді спотикається. Виграє не він— його противник!...

Твоя безпосередня чеснота людини перемогла все. Вона вища від усіх інших царів... Ти переміг найбільше царство, яке розпалося в мені, ти переміг усе... Таки скажу: від кількох днів я не мав нічого в устах... Проти волі мого духа, я став сумувати. Вже зважувався прохати в других шматка хліба, однак чомусь стидався... Хотів і позичати гроші в багатших товаришів із обдуманими обіцянками, вже приступав до них, а в останній хвили відступав... Подумав, що вийду з компромісацією... Не досягну нічого. Краще в цій останній хвили й відступити. Бо хто же без відповідної застави позичить пролетарському синові?... Про все думав, не знаю, чи добре думав, так не відважився... До останньої хвили перетягав струну рятунку, хотів і без ясної, скристалізованої думки. Ніби й надіявся чуда, чи чогось подібного, вірив у перемогу над лихом, а в дійсності не мав уже сили тверезо думати... Між тим питав я про лекції. Був і в пана директора. Хотів і як його поважати і люблю, хотів і знаю, що того Цеглинського всі чомусь то бояться і люблять, однак довго не відважувався прийти до його. Вкінці звважився... Прийняв мене ласкаво. Питався, чого бажаю. Сказав я коротко: лекції. Пообіцявся... Вийшов я вдоволений і радий та піднесений на душі. Директор обіцяв, однак мабуть ще досі ніхто не потребує інструктора... Наш „монс“, як товариші називають його не зі злости, грізний, а чомусь милий Цеглинський, нічого не балакає на вітер. Я вірив, що ось-ось дістану лекцію... Вірив, що перебуду кризу й не виявлю своїх ран нікому. Я знав, що при їх вияві мушу й наймилішим зробити несвідому справді, всеж таки деяку прикрість. Рани людини нікого, рішучо нікого не можуть мило вражати й найближчої серцю людини... І цілком природно. Найближча людина не може любити ран найближчих... Вона шукає і придумує для своїх найближчих не ран, не болю, а щастя, приємності та задоволення... Настільки я вже пізнав дійсних людей, з тілом і душею. Не знаю, чи добре висловлююся, однак ти, милий товаришу, відчуєш мене, я знаю, вірю в це свято. Пізнаю тепер тебе не в щасті, а в біді...

В біді пізнається... Від віків це практикували думаючі люде. —

Микола слухав із увагою, мовчав, не перебивав досі, не видержав:

— Прости, брате, товаришу! Відчуваю, однак іще не цілком зрозумів тебе. Вибачай! Кажі даліше й виясни все, все, як на долоні. Вибачай, що мучу тебе й питаю в твоїй муці. З твоєю мукою я хочу побрататися; тоді тебе найкраще зрозумію. Я хочу щиро тебе розуміти!...

— З хати взяв я минулого тижня — казав даліше Іван — два бохонці хліба й п'ятнадцять крейцарів од сестри, які вона за цілий день у поті чола заробила в дворі. Цим жив я с'як — так до позавчера. Міжтим надіявся лекції та думав, що буду с'як — так крутити. Однак бачиш, товаришу Миколо, що годі, не вдалося, заводять надії...

Любов і засліплення в любові до шкільного товариша, взяли верх над Миколою. Він у засліпленні не відчув усього як слід. Спитав з легким докором:

— А чому ж тобі родичі дають так мало? Вони чейже знають, що людина не може жити самим повітрям і водою. Якій ці твої родичі! Не знаю, як їх назвати? Пустили тебе в місто й роби собі, що хочеш. Там, у місті є всього подостатком. Так і думають...

— Не гніви Бога, Миколо! — промовив благальним голосом Іван. — Мої родичі нічого не винні. Вони хотять темній дуже вбогі, через край благородні. Раді би кожній людині неба прихилити, не то найблищим. Наш учитель, дай йому, Боже, царство небесне, заєдно вияснював родичам, що великим гріхом було би оставляти мене дома й марнувати талантовитого хлопця. Наш учитель любив селян, любив їх дітей, любив пристрасно Україну. Про неї тільки й думав та розказував дітям. Не знаю, що йому подобалося в мені. Не було години, щоб не приступив до мене та не пожартував бодай словом. Вияснював родичам, що нам треба як найбільше просвічених людей, людей талантовитих. Мене називав перед ними талантовитим і запевняв, що я у вищих школах і собі дам раду й родичам навіть буду в силі дещо помагати. Найтяжчі будуть початки. Всіх сил треба обов'язково доложити, щоб їх видержати. Обіцяв і свою поміч. І справді додержував її до смерті, хотай мав і рідні діточки. Родичі не могли відмовити доброму та щирому вчителю. Задовжилися, а мене таки післали до гімназії. І в перших роках Господь благословив діло. Не зазнавав я ніяких приємностей, однак не розумів голоду й не відчував його. Тепер із моїми родичами таки погано, бо мати ненадійно розхорувалися. Для їх

ратунку я радо покинув би тепер і школу, пішов би заробляти кудись, однак у мене таки не має фізичних сил до тяжкої праці. Пішов я у місто шукати кращої долі, та чи найшов?...

— Здається мені, — каже Микола — що я вже тепер тебе добре розумію. Найбільшим лихом у всьому є твоя непорадність, мовчаливість та мала практика життя. Чому ж ти не подаєшся до бурси, може приймуть. Напиши так і так, чейже змилюються. Тим більше, що добре поводишся і талант у тебе неабиякий!

— Куди мені до бурси, товаришу? — відповів жалісно Іван. — Невже не знаєш цього, що там діється? Глянь ближче! Там сливе самі поповичі та сини вчителів. Є мала горстка і то багатших селянських синів. В теперішніх часах бурса так само свого рода інтерес... Подавався я уже два рази. Написав правду. Чув я, що один з виділових мав висказатися, будьтоби селяни тільки брехали... Правда й це, що брешуть люди, та не всі. Всюди є і мусять бути виїмки. Перше моє подання відкинули. За другим справді прийняли за половину ціни, однак і на це мої родичі, а тим більше я, не могли спромогтися. Кажуть, треба більшої протекції. Деж мені її взяти? А звісно чейже, що в Австрії протекція, таки гроші, багатство, остаточно вищий рід, хотайби й збанкрутований. Хоч і молодий я, однак це вже завважив... Селянин сьогодні на останньому місці, всюди, навіть між „своїми“...

— Чому ж ти мені скоріше не сказав цього? — з доктором спитав Микола. — Бачиш, який ти непрактичний! Ти бажав, щоби тобі все спадало готове з неба, однак так воно не є. Правда, мої родичі так само не дуже то багаті, завжди таки буду могли тобі дещо стати в пригоді. Хліба й до хліба маю доволі — буде для нас обох приличне свідання. На обід та вечеру дістаю повну пайку — поділимося, не будемо голодувати. Зроблю тільки так, щоби наша господиня не помітила цього... Буде все добре. Не має причини ні тобі, ні мені сумувати. Не загинеш, Іване!

— Добре тобі казати, однак мені...

— Годі! Дай уже з цим спокій, Іване! — перебив Микола. — Будемо жити й спільно працювати, боротися всіми силами за кращу долю, та не сумувати! Кинь уже раз лихом об землю, заглянь йому сміло в очі, а побореш. Тільки борцям життя усміхається! Вкінці — якось воно буде! Попрохаю і сам деяких товаришів, щоби відступили тобі деяку лекцію. Будь спокійний. Тепер чимало з учнів бере лекції, хотай їм і не конче треба. Я думаю, найдеться такий товариш, який радо відступить тобі — от хочби

товариш Яремко. Він, син священика, має аж дві. Одну відступить напевно.

— Хто, Яремко?!... Я його, правда, дуже делікатненько прохав уже два рази. Не тільки відмовив та ще сказав мені дуже нетовариське слово. І тепер, як згадаю його, немиле почування маю в серці.

— Яремко, Яремко!? По йому я таки не сподівався такого. Ну, правда, що він не мавби за що гуляти, якби не лекції. А вкінці, нехай собі! З певністю, колиби він бодай раз зазнав дійсного, людського горя, не бувби таким. Всеж таки, думаю, що знайдеться бодай один товариш поміж десятками, який допоможе тобі, не відмовить допоміти. Покищо, не сумуй!

Іван задумався. Довшу хвилю панувала мовчанка. Микола ласкаво глядів на Івана, щось міркував, не відзивався. Непадійно Іван зірвався з крісла, глянув у вічі Миколі й кинувся йому в обійми. Мовчки пригортав його до своїх грудей і цілував пристрасно в уста. Знова глядів у вічі Миколі. Ще раз поцілував його й сів. Знова піднявся і промовив із патосом:

— Миколо, друже мій, товаришу милий та вірний! В тобі бачу й пізнаю справжню людину, яка хоче й горем ділитися зі мною. Ти один у моєму житті не погордував таким безталанним пролетарем, як я, хоч і не гідний я цього. Горячо дякую тобі, товаришу Миколо, за все, щиро дякую! Я вперше зазнав тепер правдивого щастя. Найшов правдиву людину, вірного товариша. Я п'яний, товаришу, прости, вибачай, що всього доповісти вже не в силі. Я... я, через край щасливий!

— І я щасливий! І я найшов вірного приятеля. Ти відкрив мені свою душу й моя душа з твоєю від сьогодні й до віку одна душа! Подай свою руку, обіцяй, що більше сумувати не будеш? Не будеш сумувати зі мною, оба не будем. Од двох починаємо! Буде більше! У спілці сила! А де сила, там усе! І щастя, і доля, і воля, життя та вічно соняшний день. Не голод найбільший цар, а тільки любов!!!.....

Взяла рука за руку й серед глибокої тишини можна було почути голосні, палкі поцілуї обох товаришів. На їх обличчях малювала незрима рука повне задоволення та щире, небесне, вимріяне в казках радість людей, шкільних товаришів.....

На павзі.

- Ідеш курити?
- Іду! А маєш що?
- Маю „шпорта“, тільки паперців не маю.
- Я маю, ходи!

Пішли. Взяли зі собою якусь книжку й замкнулися у своїм щоденнім, „шкільнім касині“...

— Давай шпорта, бо я не можу видержати, так хочеться курити! — відіззався один. — Чоловік ледви висидів ці три години. Тай нудніж вони, нудні з усіми професорами, нудярами. Держаться тільки тексту й хочби бовкнули від себе про щось цікавішого. Наші минулорічні, молоді фільольоги були цікавіші й вирозуміліші. Вміли своїми цікавими додатками й дотепом оживити сливе кожену годину. Хоч як не люблю я цьої мертвої греки, завжди таки і я зацікавився дечим. Тепер хіба тільки на годинах української мови та історії часом про щось дуже цікавого довідаємося. На ційже греці та латині попросту спати хочеться. Ти вже скрутив, давай і мені половинку шпорта!

- На, маєш половинку, а сірка в тебе є?
- Маю одну „греко-католицьку“.
- Вистарчить! Тільки обережно, щоби не погасла, доки не закуримо.

— Читайно там релігію, бо може буду питаний!

— Є, що релігія! Хіба не вчитаєш? Ще тобі релігії хочеться вчити. Маєш досить цьої незносної греки та латини. Вкінці наш катехит добра людина, викладає цікаво й щиро. Його виклад уповні вистарчає, коли уважати. Біда тільки, що я до уваги мало спосібний.

— А навіщож ти брав релігію, коли не читаєш?

— Або ти не знаєш? А як буде катехит на коридорі?

— Ну то що, як буде?

— Звісно, отворю книжку й буду йдучи до класи читати. Подумає, що я добре приготований тай не буде мене зачіпати.

— Ага? Спекулюєш?!

— А що, страйкуємо на греці?

— Певно, бо не можна вже видержати. Двійки цідять кожному за малу дурницю, що аж страх. На таке більше як половина класи дісталаби двою. Мусимо щось робити!

— Робити, робити, легко сказати, так чи буде солідарність? У нас знайдеться ще чимало зрадників. Невже ти забув, як було минулого року?

— Що там минулого року! Минулого року — можна сказати — ми були ще за дурні на такі справи, тепер, думаю, що піде добре.

— Будемо бачити!

Досить великі клубки диму підносилися в гору й ліниво виходили через відчинене, горішне вікно цілого касина... Курці серед оживленої балачки про страйк, випускали разураз дим із рота й недочули, що хтось сильно застукав до дверей. За другим, сильнішим ударом у двері, учні таки налякалися. Один із них одізвався:

— Отвори не там, Полевичу, бо хтось стукає, мабуть товариш Грушка!

Не прочували нічого поганого. Полевич отворив двері негайно. Випялив очі у високу постать з бородою, в жилах застигала кров... Недогарок кинув поза себе. Оба курці остовпіли й у першій хвилині не знали, що їм починати. Тікати не було куди та вже й запізно. Перед собою побачили професора Галаска.

Професор змірив їх гнівними очима від ніг до голови й крикнув у голос:

— Так, паничі!?! Дуже гарно! Ходітьже зі мною!

Учні стали оправдуватися, крутити, благати, ніщо не помагало. Мусіли йти за професором бліді й безраді.

Професор лаяв по дорозі:

— То ви не знаєте й не шануєте шкільних приписів? Вже замолоду вчитеся їх ламати, не шанувати. Заводите анархію, лукавите перед родичами, руйнуєте молоде здоров'я! І що з вас буде!?! Гарна потіха для всіх, для народу, для України! Підождітьже, я вас мушу навчити!

Ганьба для цілої гімназії, що держить таких учнів, таких деморалізаторів!...

За хвилину всі опинилися в канцелярії директора. Він спокійно глянув на приходячих і піднявся з фотелю.

— Припровадив я панові директорові дуже порядних учнів. Саме тепер зловив я їх на горячій учинку! — сказав Галаско грімким голосом.

Учні стояли зі спущеними головами, стрівожені, сумні. Стратили вже всяку надію на ратунок, ожидали невідомої ще в наслідках катастрофи.

— Що сталося? — спитав уже дещо здивований директор.

— Та це страшні курці, бо хочайби вже з бідою в хаті накурилися, а вони безлічно закурюють шкільний будинок! — говорив далі Галаско. — Прохаю їх, пане директоре, строго покарати, бо опісля вони Бог знає, що виробляють! І який приклад дають вони для молодших учнів?! Цього плазом пустити не можна!

По цих словах професор уклонився директорові й вийшов із канцелярії.

Директор спокійно сів на свій фотель при бюрку й звернувся до учнів. Оглянув обох бистрими, розумними очима й промовив:

— Дуже гарно поведіться, хлопці! Вибрикуєте собі! Тямтеж, що за ці ваші вибрики жде вас відповідна кара!

— Скільки тобі літ? — звернувся директор до Полевича.

— Дев'ятнацять, прошу пана директора! — відповів несміливо Полевич.

— А тобі? — звернувся до другого.

— Вісімнадцять, прошу пана директора! — відповів другий.

— Були подані на конференції?

— З двох предметів! — відповіли оба нараз. — Однак уже поправили!

— Ну, добре! — сказав уже дуже лагідно директор. — Зробивби я зараз кінець справі, так тепер не маю часу. Прийдіть до мене по науці.

Учні поклонилися та вийшли з похиленими головами. Прийшли мовчки у класу й сіли несупокійно в лавку.

— Нарobili ми собі цим проклятим шпортом, нарobili! — озвався по хвилині Полевич, очунавши дещо зі задуми. — Що найменше дістанемо по кільканадцять годин карцеру й обичаї. А може й виженуть! А що тоді? Відпе-

каються родичі, ганьба на ціле село! Цей марний шпорт наробив стільки лиха. Він коштує крейцара, а нас коштуватиме... Бодайби я був не приходив сьогодні до школи. Оминувби нещастя. Пропало...

Другий курець сидів даліше глибоко задуманий і навіть не звернув уваги на слова Полевича. І бувби може сидів так цілу годину, коли нечаяно кличе його професор до таблиці. Цей зірвався мов попарений і як бурак червоний став при таблиці. Професор задав вправу, а була саме година математики. Учень глянув на таблицю і зараз спустив голову в долину. Не про вправу думав він тепер, а про це, що сталося з ним на павзі. Він уже уявляв собі в голові, як це його проженуть зі школи, як він тинятися ме без цілі по світі, як зноситиме різні докучання від людей. Професор глянув сердито на нього й запитав з іронією:

— Що, не були ласкаві навчитися, а тепер іще й не уважаєте? На місце, третя кляса!

Учень пішов дуже огірчений на місце. Більшої кари для учнів од учителя і не було, коли він кому „викнув“... Учень сидів даліше неповоротно й заєдно глядів задуманий на таблицю.

Вкінці задзвонили на павзу. Посипалися учні на подвіря. Деякі повторяли лекцію, деякі залюбки заїдали прецлі та булки.

Тільки наші нещасливіці не виходили вже з кляси й сиділи задумані та знеохочені в лавках. Деякі товариші приходили до них, питалися, що їм сталося такого, однак наші курці нічого не відповідали, тільки мовчки вимахували руками, щоби собі відійшли й не денервували їх іще більше. Нагло вбіг один товариш із подвіря і сказав у голос:

— Знаєте, товариші, чого вони сумують? Галаско зловив їх сьогодні на попередній павзі в нашім щоденнім касині при папіросах.

Потім звернувся до Полевича й запитав добродушно:

— Правда, що так?... Дурниця! Воно справді досить неприємно, однак нічого страшного!

— Нічого страшного, однак виженуть!— сказав сумно Полевич і знова задумався.

— Йди, йди, дурний, виженуть... Та за що? Невже це такий злочин, коли на всьому світі ледви, чи пята часть некурців буде. Звісно, що більшість у всьому рішає. Рішилаби ця більшість не курити, тоді инша справа.... В найгіршому випадку можете дістати лиху ноту з поведіння. Однак, що це я кажу? І цього не можете дістати!

Посадять вас може на кілька годин до карцеру для постраху молодшим і по всьому. А ви, дурні, берете це собі так дуже до серця!

— Та будемо бачити, чи нічого не буде! — сказав уже дещо спокійніше Полевич. — Нарobili ми собі, тай конець. Тепер дайте нам спокій, бо вже по павзі. Ось і другий дзвінок уже чути!

Учні з поспіхом повертали до класи й займали свої місця. Деякі були спокійні, деякі потішалися всякими комбінаціями, що не будуть питані, інші розмовляли ще про сьогоднішнє пополудне, деякі завзято зачитувалися у шкільних підручниках і ні про що більше й не думали, тільки про професора...

В класу вийшов професор. Зачалася година. Полевич зі своїм товаришем недолі сидів і даліше мовчки. Вже не думав він про приємну прогульку на Замок, яку мав зробити зі своїми найближчими товаришами, думав заєдно про це, що сталося сьогодні в касині...

Година видавалася довшою за всі. Вкінці задзвонили, наука сьогодні вже скінчилася. Професор устав і помолвився з учнями. Перший вийшов професор, за ним розходилися учні гуртками. Останній вийшов Полевич, а з ним і його товариш недолі. Мовчки та в трівозі прийшли до канцелярії директора. Він сидів уже знова на своїм фотелі й переглядав якісь папери. Учні вклонилися і стали мовчки біля дверей. Директор піднісся із місця, приступив bliще до них, глянув їм у вічі не то грізно, не то ласкаво й промовив:

— Мені дуже прикро, що мушу вас карати. Куди приємніше булоби для мене й для вас, колиби я мав похвалити вас за якесь гарне діло. Ви діти пильні, не цілком іще зіпсовані й не мав я із вами ніяких неприємностей до сьогодні. Знаю добре, що святих людей на землі сливе не має. Усі ми грішимо, помиляємося, кривдимо других і свідомо й несвідомо. Однак мусить бути вкінці якась застановка, мусить бути міра у всьому. Інакше дійшлоби людство до анархії, до загибелі. А чейже чоловік найрозумніше створіння Создателя нашого. Для постраху я повиненби вас прогнати з гімназії, щоби ви не деморалізували других. Однак цим покаравби я найбільше ваших родичів—селян. Вони з останнього стягаються, недоїдають, журяться, щоби своїм синам прихилити кращу долю, а через них і всьому українському народові. Чуєте діти: наш селянський народ найкраще відчуває потребу освіти, без якої не має щастя, не має долі, не має волі!... Тому, що ви перший раз знехтували шкільний закон, зменчується вам кара більше, як до половини... Прийдете в неділю по ек-

зорті до карцеру. Зголоситеся у вашого пана професора, господаря кляси!

Директор глянув тепер таки ласкаво на учнів, сів у свій фотель і додав добродушно:

— Я таки вірю, що ви діти добрі і не схочете мені на будуче зробити знова несподіваної прикрости. Інакше біда буде та я вже небогато могтиму вам помагати. Добре подумайте, любіть родичів і шануйте їх! Буде у вас любов до них і до України — буде гаразд для всіх. Може-те вийти!

Учні вклонилися та вийшли дещо врадовані.

— Ну, велике маємо щастя, що нас не вигнали! Відсидимо цих пару годин і по всім! — сказав Полевич на коридорі.

— Добре воно булоби, коби тільки пару годин! А що буде з поведенням? — промовив недовірливо другий.

— Полевич потішав дальше:

— Поведення на свідощті може буде й погане. Я знаю, буде дещо неприємностей. Однак, якби вже тепер ні було, завжди таки це ще нічого страшного, бо не почуємо цього найстрашнішого для нас слова „вигнаний“... Бо тоді... не знаю...

— Та нехай вже буде тепер, що буде. Пропало! — додав уже спокійно й другий товариш. — Будьмо обережніші на всякий випадок. Це добра наука для нас. Хто не шанує законів, мусить таки знати, що жде його неминуча катастрофа. Історія таки вчить найбільше. А ми її легковажили й легковажимо досі...

Вкінці мусить прийти просвітління й для всіх Українців!

Подали собі дружно руки й розійшлися у противні сторони.

Полевич був таки дуже щасливий, що учнем повертає з гімназії до свого житла...

Перемишль 1903.

Загар.

Зима. Рано. Три чверти на осьму сходилися учні до кляси. Перша година науки мала бути грецька мова. Вона була найстрашніша для всіх, бо професор греки вимагав дуже багато, а найбільше докучав грецькими формами. Він ніколи не усміхнувся на годині, ніколи не пожартував хочби через малу хвилиночку й за одну, рідко вже за дві форми, записував двійку до катальогу, який звичайно приносив до кляси. Учні, не знати чому більше боялися катальогу, як нотеса професора. Учні зразу помагали собі на його годині підповіданням. Хто надіявся бути питаним, замавляв собі підповідачів уже наперед.

Однак професор мав дуже бистрий слух і за підповідання писав двійку питаному а підповідачеві ще й зі заміткою... Підповідачів зі заміткою питав згодом найостріше й дорікав цєю заміткою сливе цілий рік.

Згодом бралися учні й на инший спосіб: писали скоренько відповіді на карточках і ліпили на плечах передніх учнів. Питаний вдавав тоді дуже сміливого, звертав бистро очі то вгору, до долину, неначеби думав дуже уважно, а тимчасом вичитував відповідь і проголошував її зі замітним притиском. Тай у цьому не таланило довго.

Одного разу учень з карткою на плечах ненадійно так сильно запчихав, що зрушив цілим своїм тілом, махнув головою вділ, аж картка підскочила в гору й підлетіла під ноги професора... Виявилося тоді все й наслідки були ще поганіші, як за підповідання...

Всі заєдно мріяли про те, якби найлекше позбутися нудної та страшної години греки. Помагали собі всякими придумами й випрацьованими способами. Загальноже професор усе показувався сильнішим й опанував клясу. Завжди

таки й учні іноді „великий чоловік“ і їм деколи пощастити може...

Стільки молодецьких очей нараз, щоби вкінці недоглянули слабших сторінок свого і найбистрішого професора...

Сьогодні учні зразу помітили в клясі маленький загар і постановили використати його як слід бодай для першої години. Не казали нікому отворити вікон, щоби ще більше назбиралося чаду. Щоби повітря було ще прикріше, деякі кидали без великого жалю свої радирки в піч, деякі дерли свої підшевки зі старої одежі, завязували в кульки тай собі кидали.

Це справді дещо більше занечищувало повітря у клясі, однак більша частина завжди таки виходила через димар. Нараз вихопився один із учнів наперед, підніс руку в гору й проголосив тріумфально:

— Ніхто з вас не думає як слід, тому я беруся до діла! Хто має яку стару, тверду окладинку з нотатки, або й зі старої книжки? Давайте негайно!

— Щож ти, Приймак, бажаєш зробити з окладинкою? — запитали з великим зацікавленням сливе всі учні нараз.

— Не питаєте, тільки зараз давайте, бо час утікає! Хто має? — мов у горячці промовив Приймак.

— На, маєш! — вискочив із лавки один і подав Приймакові стару, досить грубу, заялозену окладинку.

— Цікаві ми дуже, що ти зробиш із нею? — говорили учні. — Тільки, щоби ми тебе не висміяли, а коли візьмеш нас „на бас“, не віддали здорової стипендії...

Ну, ну, не висмієте! Стипендії не боюся! Знаю, що роблю. Ось гляньте! — відповів гордо Приймак.

В цій хвилині приступив скоренько до печі, наклав своєю лінійкою розжареного вугля на подану окладинку та став із нею бігати по клясі. Учні розбігалися на боки й заходилися від сміху. Деякі радісно вигукували:

— Славно, Приймак! Нехай живе твоя мила на Татарській! Нехай живе товариш Цапка та його Вірний! Вони тебе напевно пустять у літературу. Підемо до „Мальці“!...

Чад засідно більшав і в клясі робилося повітря таки вже дуже прикре. Деяким учням і справді заверталася вже голова. Хто не міг видержати, виходив незаметно на коридор. Засліплені помислом Приймака оставали даліше в клясі й вигукували:

— Дійсно добрий спосіб придумав товариш Приймак! Гратулюємо, нехай живе Приймак! До гори з ним! Повед-

мо до „Мальці!... — радісно вигукували учні й голосно сміялися. — Відпаде напевно ця проклята грека!!!

— Радість вам, мені найбільша! — відізався і Приймак, бігаючи ще по класі. — Вчора я не понюхав навіть грецької книжки, про грецькі форми й казати не буду!

— Я навіть не маю препаратії. Був на совганці зі семінаристками! — відізався другий.

— Про мене й не згадуйте, бо я з Розлуцьким і Купчинським ціле пополудне грав у білярд у Лявфера! — хвалився третій.

— А я з театральної проби в Бушковичках повернув над раном! — сказав інший.

Задзвонили! Учні заняли свої місця, однак так викривували, що нічого не можна було схопити.

В останній хвилині вискочив Приймак на лавку й проголосив з повагою, без усмішки на устах:

— Доволі! Спокійно! Неначе про ніщо й не знаємо. Не зрадьмося! Сидім уже тихо і.... затиснути зуби, бо ось іде вже „грека“...

Цить!!!

Зіскочив із лавки й сів спокійно, неначеби не знав ні про що минуле...

Професор увійшов у класу. Дещо недовірливо глянув на учнів. Вони стояли мовчки й складали покійно руки до молитви, неначе й нічого надзвичайного не трапилося. Не вспів іще зняти капелюха, як чад увійшов до його делікатного носа.

— А це що? — спитав дещо збентежений.

— Загар, загар, пане професор! — загула класа на ціле горло, по мистецьки виявляючи на обличах велику втіху в душі, на зовні тривогу... — Мабуть піч попсувалася!

— Я вже дістав заворіт голови! — озвався один із останньої лавки й ховався за плечі свого товариша.

— Мені недобре робиться! — сказав другий, вже сміливіше.

— Я небезпечно запоморочений і мушу вертати! — ще сміливіше заявив „форцуг“ Селезінка.

— Ну, годі! — сказав професор. — Годі покищо сидіти в класі. Вийти всі на коридор! Один нехай отворить вікна, щоби провітрити класу. Когож дуже болить голова, може вийти на пів години перейти по місті.

— Прошу пана професора, нас усіх болить голова й так поважно, що ледви держимося на ногах! — сказала від-

важно, не виявляючи найменшого хитання, сливе вся класа.

Треба признати, держалися всі таки по мистецьки, неначе на сцені першорядні артисти...

Професор на хвилину задумався, глянувши потім на учнів і проголосив поважно, дещо сентиментально:

— Коли так, усі йдемо на місто! Перейдемося і на свіжій повітрі перестане боліти голова. Жилавий скочить до терціяна, щоби за цей час провітрив добре класу й потім зачинив вікна.

Ходім!

Жилавий побіг наперед до терціяна. За ним пішли на долину кам'яними сходами веселі та вдоволені учні. На подвір'ї всі поуставлялися в пари. Професор дав напрям і сам ішов позаду. Через хвилину прибіг Жилавий до професора й звістив, що терціян побіг уже робити порядок у класі.

По дорозі деякі забігали на боки до крамниць і купували собі яблука, булки, чоколяду й заїдали зі смаком. Інші говорили про науку та класові справи.

Деякі укладали пляни на пополудне й умовлялися, в якому місці мають зійтися.

— А що, не гарно ми вийшли на окладинці? — заговорив нараз Приймак до сусідів, заїдаючи яблуко, яке дістав од товариша Лаличака, свого сусіда у шкільній лавці. — Відпала проклята грека й до цього похожаємо, як жида в суботу по замковім парку, на свіжій повітрі!

— Правда, правда, однак це виключно твоя заслуга, товаришу Приймак! — сказали деякі й горячо стискали його руку.

— Дякую за признання! — відповідав Приймак із щирим задоволенням. — Та я не тільки всім зробив може добро, однак собі таки найбільше. Я сподівався напевно бути питаним і напевно бувби мене першого викликав Гукайло, а я ні в зуб! Бувби казав мені сідати й впакаливби третю, як бас! А я дійсно стою найгірше з греки. Ще одна двійка, і давай за перше півріччя двацятку. В другому півроці окроми двацятки, ще й повтаряй класу. Гарний інтерес... На завтра мушу вже навчитися. Треба віджалувати трохи часу, най йому там!...

Перестав говорити й далі дуже задоволений заїдав яблука.

Учні йшли далі з професором й опинилися саме перед міським кладовищем за містом. Кладовище досить просторе, обведене муром, багато стежок і головних доріжок. На могилах усякі хрести й статуї та густо позаса-

джувані дерева всякого рода. Денеде стрункі тополі, найбільше плакучих беріз і смерек. Чимало акацій та модерев. З корчів перевищав боз і всякого рода рожі. По середині стояла найбільша каплиця в готицькому стилі. Білесенький сніг оповивав галуззя усіх дерев та спочивав на дахах каплиць, хрестах та інших пам'ятниках. Гайвороння літало кракаючи й час до часу сідало на хрести й дерева, то знова піднімалося з криком у повітря. День був соняшний, погідний. Старий дідуган Морозенко був дуже щедрий на свої пестоці. Цілував без розбору вуха й носи всіх прохожих. Не робив ніякої різниці... В зимі він пан, він сильний та показував свою силу всюди, де не ставили йому опору, де не було вогню. Іде вогню не було, там він був дійсним деспотом... На сентиментах не розумівся і такі цілком в них не визнавався. Виконував твердо свої закони й совість його не гризла... Однак сильнішою була радість учнів, їх діточі пляни й міркування. Морозу не відчували й неначе ним погорджували, не хотіли знати. На душі була в них боротьба не з ним, а з грекою... Минала година. Час найбільший з усіх панів, бо він постійний, невмолимий і... найточніший. Найточніший і тому найбільший пан і володар на світі. Він рішучо непоборимий... Ніяка, й найкраще зорганізована сила на землі, його не поборолася й не поборе до віку... Є всякі володарі на світі, найбільший з усіх володар — це точність — душа часу!... Хто їй поклоняється і служить, живе найкраще...

Хто прямує до раю, мусить у першу чергу пізнати й полюбити точність! Професор Гукайло свідомо й завжди таки відчував потребу точности й шанував її всюди й у кожній порі... І ось у чому тайна, що його ненавиділи молоді душі, однак поважали. Професора Гукайла таки поважали дійсно... молоді й старші. Він свідомо любив точність! Найбільший же володар — час, уміє віддячуватися...

Професор Гукайло глянув на свій годинник і з поспіхом одізвався до учнів:

— Ну, хлопці, пора вже нам повертати! В клясі повітря вже напевно прочистилося. Повертаймо!

Учні довго не міркували й не відзивалися. Ні одним словом. Завернули в противну сторону й шли повільним ходом. Своя сорочка найблища... Коби пізніше в клясу...

З поворотом ослаб в учнів інтерес... Деяким мороз став таки добре докучати. Приспішували похід і виривалися наперед. Зродилося в них бажання, дістатися як найскоріше до кляси.

Замітив це Приймак, підбіг наперед і відізвався гнівним, приглушеним голосом:

— Що робите, дураки! Чи не краще, щоби напевно минула година греки, коли підемо поволіше, як сидіти в клясі й може брати ще двійки? А це мудрагелі! Ну, ну, спішіться, спішіть! Однак затамте собі, що на павзі дістанете порядну стипендію!

Учні, які поспішали, налякалися загрози Приймака. Забули про мороз та йшли вже рівномірно з усіма товаришами. Боялися сердешні цієї неприємної стипендії. Знали вони вже її добре.

Бувало нераз, провинився який учень перед клясою, негайно клали його товариші силоміць на лавку й впарили таких прочуханців долонями в намічене місце, що цей потім не міг усидіти вже спокійно ні одної години. Крутився, вертівся на всі боки, як на тортурі і ждав як спасення кінця години...

На перемиській вежі вибила дев'ята година. Учні повагом входили до своєї кляси. Не стратили для себе ні одної хвилини. Приймак був добрим провідником... Не промахнувся проти точності й професор Гукайло... Всі ввійшли спокійно в клясу й заняли свої місця. З чаду вже й сліду не було. Професор Гукайло таксамо вийшов іще з учнями в клясу й промовив поважно:

— Прошу уважати! На завтра з греки це саме, тільки повторіть добре граматику! Сидіть тепер тихо! Кляса добре вже провітрилася, а ви також. На другий раз, колиби щось подібного трапилося, дайте негайно знати панові директорів і ніхто най не важиться входити, бо це річ досить небезпечна. Розумієте?

— Розуміємо! — відповіли хором учні, задоволені, що минула вже немила грека.

Професор записав іще в дневнику неприсутніх учнів і вийшов. Оживилася кляса й славнувала товариша Приймака. Він радий був цьому. Через хвилину стояв мовчки в лавці, вкінці проголосив святочно:

— Сьогодні ми виграли й не виграли! Все одно греки не скасували й не скасуємо. Мусимо занедбане надолжити! Завжди таки до завтрашого я спокійний і сьогодні не йду з двійкою до хати!

Нехай на всякий випадок живе мороз, чад й окладинка! Без двійки з греки обідатиму сьогодні. Смакуватиме гарно. Однак вчора спав я спокійніше, як буду сьогодні...

Перемиськ 1903.

Доля інструктора.

Тов. С. Гребенюкові.

Тарас Борович удержувався в гімназії з лекцій, які діставав будь од самого директора, будь од своїх блищих товаришів. Од родичів не мав сливе ніякої помочі. Його батько був власником усього двох моргів поля. На виживлення численної сім'ї мусив іще ходити на заробітки до сусіднього міста. Не міг нічим помагати Тарасові, хіба деколи приносив йому грудочку масла, або сира й разовий, чорний хліб. У низших класах допомагала йому добра тіточка, однак ненадійно померла без ніякого завіщання. Її невеличке майно розділила численна сім'я поміж себе. У школі йшло Тарасові посередині. Без ніяких перешкод переходив із класи до класи. Не дбав ніколи про найкраще, чи краще свідоцтво, хочай виявляв чималий хист і цікавість до науки. Бувало каже своїм приятелям:

— Колиби на шкільнім свідоцтві з гори на долину достаточо, буде з мене. Такі самі ждуть мене „гонори“, як і не одного куйона з відзначаючими нотами. Все це-суета!...

Однак у науці ніколи не занедбувався і не легковажив її. Працював щиро по своїм силам. Пани професори не мали з Тарасом ніяких клопотів ні в школі, ні поза школою. Годі було учням зміркувати, за що саме директор гімназії Калитовський любив Боровича й любив при зустрічі обмінятися з ним бодай кількома поважними, а іноді й жартобливими словами. Господар класи Гандякович та отець катехит Бородайкевич, з усіх учнів найбільше цікавилися Тарасом і підчас павз походили іноді з ним по коридорі та вишитували про його життя поза школою. Та-

рас ніколи не виявляв і найменшої зарозумілості, був за-
єдно поважний, приязний до всіх, на вітер не казав ні сло-
ва. Обіцяв кому щонебудь зробити, ніхто не сумнівався, що
додержить слова. Обурювався тільки на цих товаришів,
які на будьяку дурницю давали слово чести, або „бігмали-
ся“... Сливє весь час по шкільній науці забирали йому
лекції. На шкільну науку й читання книжок оставало йо-
му кілька годин. Йшов пізно спати, довго висиджував у
ночі при столі, або світив при ліжку свічку й читав ле-
жачки. На читання книжок використовував і кожну довшу
павзу. Ховався тоді кудись у куточок при вікні, щоби йо-
му не перешкаждали товариші. У важних випадках уся
кляса числилася дуже поважно з його радами.

Коли вже поступив до семої кляси, дістав Тарас од
самого директора може на той час дуже гарну лекцію за
цілу десятку, бо передше мусів вдоволятися і трьома, чи
чотирьома ринськими за одну. Тепер за неї мав діставати
аж десять ринських. Це для учня був неабиякий уже „ма-
сток“...

— Тепер — подумав Тарас — буде мені куди лекше
тай краще житиметься, як досі. І братчикові мойому, ма-
лому школярикові, мотгиму дещо післати на зшитки, чор-
нило, а може й на шматок хліба...

Тарас учив сина багатого священика о. Войшелка, уч-
ня другої кляси. Син о. Войшелка занедбався у кількох
предметах уже зі самого початку шкільного року. Тарас
старався всіми силами, щоби хлопчина не був поданий ні
з одного предмету на конференції. Відбував лекцію дуже
дбайливо, іноді перерабляв і перепитував учня і поза обо-
в'язковою годиною. Ніколи не пустив його неприготованого
до школи. Словом — займався хлопцем, як рідним братом...
Бувало іноді, що хлопець через неувагу або іншу причину
дістане двійку, тоді Тарас негайно йшов до панів профе-
сорів і прохав, щоби питали учня частіше та дозволяли
йому поправити лиху ноту.

Тарас працював щиро й радо, бо й нагорода за труди
не була за скупа й не кривдила його. Вислід із першої
конференції додав іще більшої охоти солідному інструкто-
рові Тарасові. Його ученє не був виказаний ні з одного
предмету. Радів Тарас, що його труди не йшли марно. Ра-
дів й о. Войшелк, однак не хотів признавати в цьому за-
слуг Тарасові, а всюди хвалився, що має надзвичайно здіб-
ного синопка...

Друга конференція пішла ще краще. Син о. Войшел-
ка дістав за перший піврік дуже гарне свідоцтво. Тарас
надіявся від о. Войшелка щирого признання за свої труди.

Однак прийшло дуже прикре розчарування. Приїхав о. Войшелк, заплатив Тарасові за попередній місяць і подякував йому за будучу працю:

— Я дуже вдоволений, що мій син учиться так гарно. Він дуже талантовитий хлопчина, дуже добра дитина, гарно вихована й може сам учитися без чужої помочи. Воно й дещо стидно булоби для мене, щоби моя здібна дитина мала ще й свого окремого інструктора. Я взяв вас нарештє за інструктора на деякий час, бо пан директор мені сказав, що початки будуть доволі трудні для хлопця, будуть деякі речі не конче ще зрозумілі й син може навіть проти своєї найкращої волі „захляпатися“... Однак виявилось, що син мій все поборює легко й на будуче наука не буде справляти йому ніяких труднощів.

Отець Войшелк попрощався холодно з Тарасом і думав далше про це, який то він добрий зробив інтерес, бо ось ціла десятка в місяць останеться в його кишені. Буде доволі на мила й пудер для його жінки й доньки...

Тарас подякував чемно о. Войшелкові за дуже розумний виклад про свого сина, поклонився та мовчки вийшов із покою. Прикро й дуже болючо вразила його втрата такої доброї лекції, самотності тепер підпори в гімназії. Та найприкріше вразив Тараса не конче культурний поступок ніби інтелігентної людини. Це тимбільше боліло Тараса, що о. Войшелк мав тільки одного сина й доньку та стояв дуже добре матеріально. Без найменшої шкоди для своєї родини міг сміло бодай раз у місяць кинути ще й дві десятки до пушки на голодних, убогих гімназистів.

Повертаючи до дому думав Тарас:

— Правду казали деякі товариші з парохії о. Войшелка, що він великий скнара, трясеться над кожним сотиком, зі селянами живе здалеку, проповіді виголошує на дивоглядній, не то українській, не то руській мові, волочеться по судах із своїми парохіянами за будьяку дурницю, ворогує з читальнею, а засідно пересиджує при картах із місцевим дідичем. Вірю тепер, що о. Войшелка не люблять і найблищі до парохії селяне: церковні братчики, дяки й паламарі.

— Є і між нашим добрим духовенством погані одиниці — думав далше Тарас. — Паршива вівця всюди найдеться. І якеж тверде серце в слуги божого до всього, тверде на людську недолю! Мабуть од молодости своєї не зазнав він ні голоду, ніякої біди, ні холоду...

— Та і я дурний, коли думав, що найщирішою працею можу задоволити всіх без винятку. Однак, що виявилось?...

Не має повної гармонії у світі, тому й гаразду між людьми не має. А яке щастя віталоби між людьми, колиби всі були об'єднані одною ідеєю, любов'ю ближнього й рівністю перед Творцем. Мимо найкращої волі ломиться іноді характер людини на життєвій, тернистій, неупорядкованій дорозі!... А можнаби її впорядкувати, колиб усі люде були справді людьми, в повному значінні цього слова...

Тарас по втраті лекції остався як на леді, який може заломитися в кожній хвилині та бути причиною всякої катастрофи. Місяць прожив іще сяк — так... Прийшов другий, не було вже чим платити за обід і вечерю. Мусів вдовольнитися самим сніданням, яке згодив разом із житлом. З великою бідю підшукав по втраті першої другу лекцію, однак за дуже марну винагороду. Взагалі годі було дістати доброї лекції в половині шкільного року. Обіцяли пани професори й директор, однак таки годі було Тарасові її дочекатися. Таки справжня нужда заглянула до Тарасового житла. І наука не бралася його голови. Професори стали згодом уже й підозрівати Тараса та дорікати всячиною. Тарас зразу несміливо оправдувався, не помагало. Грозили навіть двійкою, лихим поведенням, а то й кепкували з його деякі... Це Тараса найбільше боліло. Тарас зносив усе, бо мусів... Перо не в силі змалювати як слід мук голодного, пригнобленого учня... Відчує їх тільки цей, хто вже знає людську долю, хто пережив або й переживав подібні хвили у своїйому житті...

Тарас підупадав на силах з кожним днем. Біль голови, недостача сил, загальне ослаблення, не дозволяли йому правильно ходити й до школи. Боровся до останку! На всяку поміч уже й стратив цілком надію. Не докінчив року, бо голод загнав його на село...

Родичі зрозуміли Тараса, та не розуміло село... Деякі докоряли йому, деякі гляділи на нього, як на якого лиходія — інші таки прилюдно гуділи, що Тарас вивчився на „батьра“... Злобні люде вигадували всякі нісенітниці та впевняли своїх сусідів, що Тараса прогнали зі школи за це, що, мовляв, зачіпав як „простий фантирист“ дівчат на вулиці, до церкви ніколи не ходив, а в кожную п'ятницю на торзі окрадав жидів... Тарас привик уже згодом до всього. Тікав од людей, а в свята і в неділі шукав одради серед природи в лісі й у полі. На панському лані важко працював сливе що дня та складав гріш на дальшу науку. В найчорніші години не тратив іще надії на кращу будучину...

Скінчилися літні, шкільні фєрії. Тарас порадився з ріднею, повернув до міста й записався знова до семої класи.

Дуже боліла його душа, коли бачив своїх товаришів уже в осьмій класі, так що було вже робити. Привикав до нових і зразу випитувався про лекції. Був і в директора з проханням, однак вийшов од його без успіху. Директор стратив хвиливе довіря до Тараса й обіцяв розглянути справу аж по першій конференції.

Тарас мав тепер більше вільного часу й шукав одради в читанні книжок та в проходах у полі. Зі заробленими грішми обходився дуже обережно. Купив собі зразу спіртову машинку й сам варив собі чай або молоко на снідання та вечеру. Хліб і дешо до хліба приносив йому батько вже з дому сливе що тижня. Настоятель бурси, його професор од української мови Канорю, давав тайком Тарасові бурсацький обід у своїй канцелярії. Тарас умів задержати тайну, однак не міг не звіритися зі всім своїйому товаришеві Бучакові, з яким жив у великий приятни вже від кількох років. Бучак мав і своїх вірних та добрих товаришів, між ними дуже ідейного кружковця, Михайла Кужиленка, якому зі симпатій додавали учні ще й шляхоцький додаток „Скоморовський“ — Кужиленко не мав багатих родичів, однак був першим учнем у класі й тому дуже легко діставав усякі лекції навіть із інших шкіл у місті. Небаром мав дістати кращу лекцію від директора й що постановив одступити Бучакові. Так і сталося. За помічю Бучака Тарас дістав гарну лекцію й одержував у місяць таку саму плату, як і від о. Войшелка. Тарасові жилося тепер куди краще, як минулого року. Вчив тепер сина адвоката з дальшого провінціального міста, доктора Циліндра. Син ходив до третьої класи. Дуже був розпечений та неуважливий.

Тарас не забував тепер про свого молодшого братчика й про сестру, яка таксамо ходила вже до школи. Посилав для них дуже часто і зшитки й олівці, а деколи й біленькі булочки та цукорки. Не забув і про свою матір. Коли в його селі наближався празник, накупив ковбаси, цукру, кави, кілька нових тарілок і ложок. Запакував це все старанно в грубий папір, пов'язав шнурочками та передав для матері через свого сусіда, молодого парубка, який приїхав у місто за ріжними справунками. Через його батько Тараса передавав деколи хліб для сина в школах...

По деякім досвіді з о. Войшелком Тарас був тепер обережніший в піклуванні своїм учнем. Вибрав він тепер так звану золоту середину. Боявся, щоби й цим разом із його лекцією не сталося це саме, що минулого року. Вчив

учня справді солідно, хоч, як це кажуть, урядово. Не перетягав надто годин, не обходило тепер Тараса, чи хлопець у школі добре заховується, чи уважає, не питав й у професорів про його поступи та поведення. Не питав і товаришів свого учня, що було задане на слідуючий день. Дуже часто траплялося Тарасові минулого року почути неправду від свого учня відносно заданої лекції в школі.

На найблищій конференції учень Тараса був поданий з кількох предметів до більшої пильности, з одного цілком. Виявилось потім, що не вважав у школі й часто затаював перед Тарасом задані лекції. Однак Тарас був цілком спокійний. Знав, що подання до більшої пильности нічого страшного, а з одного предмету хлопця тепер припильнує та буде мати добре свідоцтво й року не стратить ні в якому випадкові.

По конференції меценас Циліндер дістав із гімназії повідомлення („паштет“), що його син занедбався дещо в науці та погано заховується у клясі. Коли приїхав до сина, дуже холодно привитався з Тарасом при стрічі. Не робив йому однак ніяких замітів, а тільки промовив лагідно:

— Ну й гляньте! Мій Ромцьо був поданий! Дивно! Цікава причина?

Відіхав. Тарас тепер уже більше вважав на свого учня і кожного дня напминав, щоби не доказував у клясі й уважав на кожній лекції. Не забував уже й про це, щоби спитатися хлопців, що було задане на слідуючий день.

Учень помітно таки поправлявся. Небаром пани професори вже й стали хвалити... Тарас дещо тим збентежився.

За кільканацять днів, по відїзді меценаса Циліндра, Тарас дістав гроші за лекцію а на відтинку поштового переказу таку дописку:

„Дякуємо Вам за труди. Прохаю більше не піклуватися моїм сином. Він і без Вашої помочі буде так само вчитися, а я вірю, що куди краще. Не буде вже надїятися на інструктора.

З поважанням

Др. Циліндер.“

— От і маєш! — подумав Тарас і вдарив себе рукою в чоло. — І так не вигідно й так не вигідно! Скоріше збожеволію, як усе це зрозумію! Оце паршива доля, оце й люде!...

Вкінці успокоївся. На всякий випадок потішав себе цим, що виїде кудись на лекцію та запишеться на

приватиста. Негайно, з повним довірям, пішов порадитися пана директора. Коли тут йому не повезе, тоді ще надія на товаришів, Бучака й Кужиленка.

Директор прийняв тепер Тараса дуже прихильно:

— Що скажеш, Тарасику?

— Повторилася знова минулорічна біда! — відповів Тарас спокійно. — Втратив я лекцію, яка давала мені спромогу жити сяк — так і вчитися. Завзялася доля на мене! Прийшов я тепер порадитися пана директора. Хочу виїхати на лекцію до будьякого села та вчитися приватно!

Директор подумав хвилину, глянув приязно на Тараса й сказав рішучим голосом:

— Інакше було минулого року, інакше тепер! Я на тобі мило розчарувався. Ти добра дитина й здібний учень. Ні з одного предмету не був поданий. У всіх панів професорів уже поправив ти собі опінію. Я вже тебе з гімназії не випущу. Про приватну науку й не думай. Це дуже ховзька дорога, а тобі вже раз і слід покінчити гімназію. Чейже ти вже на порозі! Покищо даю тобі позичку в сумі десять корон. Сплатиш догідними ратами. Трапиться лекція, покличу тебе. Іди й учися далше та нічим не тривожся. Вже не загинеш!

— Не знаю, як і дякувати панові директорові! — промовив зворушений Тарас. — Послухаю й не поганьблю нашої гімназії, ні свого імені!

Взяв гроші, вклонився й вийшов дуже врадований. Директора, якого недавно мав уже за деспота, неприступного льва, без чуття та серця, полюбив тепер цілим серцем. Через край переливалася його радість, що й серед своїх настоятелів найшов добру й людяну постать, яка зрозуміла його, пригорнула й порадила по батьківськи.

Тарас поділився таки ще сьогодні своєю радістю з товаришем Бучаком і Кужиленком. Кужиленко дуже зрадів цьою вісткою. Його саме перед кількома днями запросив до себе поштовий урядник Любінець та благав, щоб вчив його сина. І коли Кужиленко вимовлявся, що вже має лекцій доволі й мало часу, пан Любінець просив, щоб бодай підшукав йому відповідного інструктора.

Зраділи рівночасно всі три товариші. Тарас у подяку пообіцявся принести Кужиленкові частіше цікаві книжки до читання і свою замітку до кожньої. Кужиленко під цим оглядом мав велике довіря до Тараса. Яку він тільки похвалив книжку, варто було її читати.

На другий день вечером пішли разом, Тарас і Кужиленко, до пана Любінця. Тарас зробив на всіх у розмові

й у поведенню при столі дуже корисне вражіння. Погодилися й Тарас прийняв лекцію. Крім місячної плати в сумі п'ятнацять корон, пан Любінець обіцяв кожного дня давати Тарасові підвечерок і дарунок із кінцем року, коли син дістане добре свідоцтво.

Пані Любінцева задержала обох учнів на вечеру. Приймала дуже гостинно, вкінці подала й чай з варенням. За столом ішла оживлена розмова про школу. Згадували й характеризували кожного з професорів, хвалили директора та виrozumілого на все й людяного оборонця молоді, катехита Бородайкевича.

Кужиленко любив політику й доказував, що нам Українцям під Австрією не треба ділитися на партії...

Час зійшов дуже скоренько. Всі були раді сьогоднішній стрічі. На добраніч пані Любінцева поділилася ще з учнями чоколядками й цукорками.

По дорозі хвалився щиро Тарас перед Кужиленком, що йому сьогодні довелося вперше в житті зісти культурну вечеру...

Не минув іще тиждень, кличе директор Тараса до своєї канцелярії.

— Тарасику, — промовив ніжно директор — уже маю добру лекцію для тебе! Був саме в мене сьогодні о. Войшелк і прохав мене, щоби я конче тобі віддав його сина в опіку. Хвалив тебе дуже й казав, що тільки ти вмієш добре вчити й напевно виратуєш його сина від двійки! Платитиме добре, скільки зажадаєш. Очевидно, ти не будеш занадто торгуватися. Роби так, щоби нікому кривди не було!

Тарас спаленів. Пригадав собі відразу всю минулорічну картину й це, як о. Войшелк викладав йому про надзвичайні здібности свого синочка...

— Дуже щиро дякую панові директорові за батьківське серце. — промовив із чемним поклоном Тарас. — Не можу робити кривди иншим товаришам. Я вже найшов собі добру лекцію й вона мені вистарчає цілком.

Про це, як минулого року Тарас розійшовся з о. Войшелком і словом не згадував.

— Когож учиш тепер? — спитав директор дещо зачудований культурною заявою Тараса.

— Сина панства Любінців! Платять добре, ще й приймають добрим підвечірком а іноді й вечерею.

— Ага, добре, гарно... розумію... — казав притишеним

голосом директор наче до себе.

Глянув знова на Тараса й запитав рішучіше:

— Таки не візьмеш лекції в отця Войшелка? Чейже й ця придасться тобі!

— Дякую щиро, не візьму, пане директоре, рішучо! Мушу й сам дещо вчитися та ще більше читати книжки. Дурнем не хочу йти в світ! Вкінці, я вже сказав на початку панові директорові, що не можу робити кривди ~~ни~~шим товаришам! Бідніших тепер од мене є чимало!...

Директор був щиро захоплений Тарасом. Придумував тільки, якби найкраще попрощати його. Приступив блище, поклав йому руку на рамя та попрощав Тараса цими словами:

— Не бідувалиби так дуже деякі наші діти в гімназії, колиби мали багато таких товаришів, як ти! Десятки, яку я тобі позичив, не потребуєш уже віддавати мені ніколи! Нехай процентується у тебе. Я свято пресвідчений тепер, що ти в будучому житті віддаш її народові! Бувай здоров і будь завжди з погідним чолом!

Тернопіль 1906.

Перша любов.

Іван Журко та Михайло Кузьма були щирими товаришами вже від першої класи. Разом здавали вступний іспит до гімназії, в тій самій сиділи лавці біля себе й разом жили на квартирі в згоді й любові.

Іван був тихої вдачі, худорлявий, працьовитий і приятний до всіх людей. Коли був тільки в силі, послужив кожному в пригоді, в школі, дома й на вулиці. Не відчував ні класової, ні расової, ні релігійної різниці.

Михайло був живий, з повним, круглим обличчям, запальний та фізично добре розвинений.

Оба доповнялися у всьому як найкраще. Бувало, хоче Іван вийти на прохід у місто або в поле, зараз і Михайло йде з ним разом. Ідуть, розмовляють зразу про поважні речі, а там і жартують, сміються, скачуть, ховаються за корчі, вдають вовків, збирають суху траву, підпалюють, тікають далеко й дивляться залюбки на живе полум'я, на останій димок і кінець горіння... Бувало в школі, дістане хто з них двійку, засумує, іноді заплаче з тривоги, вже й другий засумує, задумається, спочуває...

Хто приглядавсяби цьому всьому, подумавби й віривби, що їм обом ніколи не доведеться розлучатися, їм годі вже буде жити окремо...

Прийде неділя, чи інше свято, вільне від ексорти та богослуження, оба йдуть пішки до своїх родичів на села, що лежали від міста не більше як півтора милі далеко. Їх села належали до одної парохії. Одно кінчилося, починалося друге. Ділила їх невеличка сіножать і смерековий гаїчок та вузьенька річка.

Молодшим братчикам і сестричкам накупили цукорків

за батькові гроші й роздавали скоріше, заки привіталися з матерю та батьком...

Підчас літних ферій сливе що дня забігав один до другого бодай на часочок. Угощували себе взаємно, в що хата багата й потім ішли в недалекий ліс збирати суниці, малини, горіхи та гриби.

Наука йшла обом добре. Пани професори хвалили їх перед родичами та ставили як узорець другим у класі.

Незамітно минав рік за роком. Жили в згоді й дружбі постійно. Опинилися в пятій класі. Були горді зі золотої відзнаки на ковнірі, бо це вже вища гімназія, повага, нема що казати, як бувало, кажуть всі люди, які стояли bliще школи...

Ніде правди діти, були іноді й суперечки між ними...

Бувало, каже Йван, що найкраще бути священиком, тоді противиться Михайло й хвалить звання професора:

— Найбільший пан, це професор! Нічого не потребує вже вчитися, приходить собі на розривку в класу, пише довільні ноти під шкільними вправами, має нотесик, олувець, записує собі з повагою першу, чи двійку, з родичами учнів на п'ять, з учнями на двадцять кроків, респект усюди тай годі.

Йван боронить свої думки:

— По мойому священик найбільший пан на світі! Він один широко служить Богові, ширить у народі високі християнські ідеї, живе з народом, просвічає його, не журиться нічим. Має платню, поле, вигідну хату, спокій та всякі інші прибутки. Ніхто на його не нападає, не лає, не бє шиб і тишиться повагою в цілій парохії. І хтож може більше принести добра народові, як не священик? Подумай тільки й скажи отверто: чи може професор усім вдоволити, хотайби був і найідеальніший? Ніколи!!....

Кожний має до його всякі претенсії: директор, інспектор, родичі, учні, суспільність, деякі свояки та знакомі....

Михайло подумає хвилину, вкінці й кінчить суперечку:

— Може воно й твоя правда, поживемо, побачимо. Чоловік за слабе сотворіння, нічого певного на світі сказати не може!

На цю саму вулицю, де мешкали оба ширі та вірні товариші, спровадився листоноша Гопсидра. В його була ще досить молоденька й дуже гарна донька Оля. В погідні дні часто бігала по подвір'ї, заходила в городець з квітками перед вікнами й сідала на лавочку під молодим іще каштаном.

Михайло зразу звернув увагу на неї, з любовцями приглядався їй кілька днів і вона йому дуже припала до серця.

Не було дня, чи була погода чи непогода, щоби Михайло не виходив на вулицю і не ходив то сюди то туди попід вікнами хати, де мешкала Оля. Від сусідів довідався, як вона називається і до якої ходить школи. Знав тепер добре, що вона зі школи мусить повертати через залізний міст. По науці в гімназії вибігав стрілою на міст, щоби конче стрінутися з Олею та йти за ньою аж до її хати. Зі своєю любов'ю нікому не звірювався.

Згодом панна Оля замітила, що її переслідуює Михайло, однак старалася не звертати на це ніякої уваги. Однак їй завжди таки було приємно, що хтось ньою цікавиться та думає про неї...

Любов Михайла до панни Олі збільшалася з кожним днем. Він перестав уже думати при інше на світі, думав заєдно тільки про неї. Шукав він усякої нагоди, щоби їй виявити отверто свої почування та заявити їй присягнути на всі святощі світа, що її не покине вже до віку. Особисто зробити це не мав тепер іще рішучо ніякої нагоди. Нетерпеливість розросталася, більшала з ростом любови. Не міг довше видержати. Зайшов у суботу до головної трафіки. Переглянув сотки переписних листків. Вибрав одну. Купив марку. З любовної літератури вже довідався, як приліпляти марку, коли хто бажає ньою виявити своє почування.... Не писав дома, щоби його не підглянули. Вийшов у поле за місто. Оглянувся на всі сторони, чи хто не йде, сів на межу й став компонувати.... Поклав карточку на книжку. Наліпив наперед марку, як було йому треба, по вказівкам любовної інструкції... Написав потім дуже уважно й каліграфічно одно речення: „Святиня могого серця тільки для тебе Єдиної у світі!... Найблищий сусід М....“

Вдоволений сховав карточку в книжку й повернув у місто. Кинув її в поштову скринку, яка була прибита на мурі головною поштовою уряду. Легше йому стало на серці. Повернув до хати. Нетерпеливо очікував відповіді від наймилішої... Не приходила...

Почування його до товариша Йвана помітно меншали. Иван таки не звертав на це більшої уваги. Дорікав тільки Михайлові, що занедбує спільні проходи, які не тільки є розривкою, а й потрібні для здоровля...

На великій павзі приступив до Йвана товариш Бих-Жеребченко:

Товаришу! Я вірю, що ти в потребі, не розкошуєш у гімназії. Шаную і люблю тебе від цієї хвили, коли пізнав

тебе в дискусії на тайних сходинах нашого освітнього гуртка. Я маю досить добру лекцію для тебе. Мусиш прийняти! Сам не можу взяти, бо дістав другу блище мойго житла й добре платну. Вчити будеш дуже милу та інтелігентну панночку, доньку листоноші Гопсидри, яка мешкає у своїх родичів таки на твоїй вулиці.

— Вчити панночку, що за почесь — подумав Іван — а до цього ще й гроші! Як радітиме старенький батько, що його син уже сам може давати собі раду в світі.

Приязно стиснув руку товариша Биха:

— Горячо дякую тобі за твоє добре серце та пам'ять про мене. Лекції потребує!

— Гаразд, що згодився! Прийду пополудні до тебе й підемо оба до панства Гопсидрів. Тому нікуди не виходи з хати. Ожидай мене!

— Ще раз щиро дякую! — сказав урадуваний Іван Буду тебе ожидати! До побачення!

Іван не міг таки зрозуміти свого ненадійного щастя. По науці стрілою повернув на своє житло та ще перед обідом вичистив свою одежу й тою самою щіткою черевика та шапку. Потім умився й зачесався до свого маленького зеркала. Обідав із поспіхом й ні до кого не відзивався ні словом. Якесь дивне почування та задоволення опанували ціле його єство.

В означеній порі пополудні надійшов Бих - Жеребченко. Пішли негайно оба до пана Гопсидри. Тут по короткій, поважній розмові з паном Гопсидрою на подвірі, пішли всі до покою. Бих - Жеребченко представив Івана пані Гопсидровій та панні Олі, яка неспіливо гляділа на Івана й остання присіла до стола. Розмова була коротка, не згадували ні словом про умови й Іван прийняв лекцію. Бих - Жеребченко попрощався з усіма й вийшов. Іваностався, щоби познакомитися як слід із книжками панни Олі, довідатися дещо про її учителів та про ці предмети, які для панни Олі видаються найтрудніші.

Вкінці заявив панні Олі при її родичах, що буде приходити на лекцію що дня о шестій годині вечером. Бажав вийти, однак панство Гопсидри задержали ще його на чайок. Іван при столі вмів уже добре держатися товариських форм. Подав цукорничку наперед пані Гопсидровій, потім панові Гопсидрі, підсунув панні Олі, а потім узяв і собі цукру до чаю. Сам не говорив за багато, не розкладав руками, не крутився на кріслі, з увагою й мовчки прислухувався, про що говорили старші й панна Оля та чемно й спокійно відповідав на всі питання. Встав останній від стола, подякував за гостину й вийшов поважно з ха-

ти. Тепер уже запевнився, що дійсно має лекцію та ще в такій симпатичній, інтелігентній родині.

Іван повернув до хати й не видержав, щоби про це не написати зараз до родичів, щоби не поділитися з ними своєю радістю. Написав довгий лист і вибіг на місто. По дорозі стрінувся з Михайлом. Виявив і йому свою радість та обіцяв, що на першого буде маленька „фундація“... Купить булок, мішанинки, яблук і тісточок у цукорні. Чайком запють першу лекцію...

Михайло нерадо слухав Івана, однак не виявляв нічого підозрілого для його.

Панна Оля приготувлялася до лекції старанно, була цікава й дуже чемна учениця. Іван завжди заставляв її при книжках, які перед шестою годиною складала на столі та повторяла собі слова з німецької мови, які приходили в найновішій лекції.

Незамітно минали дні за днями й тижні за тижнями. Панна Оля що раз більше чарувала Івана й своєю цікавістю до науки та скоїми правильними, чорними бровами й карими оченятами. Іван почував уже добре, що з ним щось дивне діється...

Його учениця ставала мимоволі наймилішою людиною для його. Іван просиджував згодом усе довше при лекціях і любувався присутністю панни Олі. У вечері думав заєдно про неї, про її коралеві усточка, про маленький, правильний носик і дві зірнички, оченята, які гляділи іноді так любо й загадочно на нього....

Іван полюбив панну Олю горячо, палкою, першою любовю, полюбив цілим серцем і готов був піти за нею у саме пекло. Процвітала ця любов як гарна, весняна квіточка, яка в непевну погоду може легко зів'язнути й згинути при подуві холоднішого, морозного вітру. Треба цій квіточці тепло, постійного проміння сонця, яке оберігалоби її від морозу й снігової тучі та дозволило довго процвітати, пишатися, радуватися — а вкінці стати гордою і поважною на свої багаті, здорові овочі, які є запорукою її вічного існування.

Так як ця перша весняна квіточка, процвітала й любов Івана — гарна, невинна, свята...

Він поважнів, працював із ще більшою охотою, не відривався від книжки, щоби не спотикнутися на життєвій дорозі та не принести стиду для своєї золотої мрії.

Полюбили Івана ще більше родичі панни Олі, полюбили за більші поступи в школі пани професори, полюбили й товариші за його милу вдачу, лагідність й охоту допомогти кожному в будь чому. — Полюбила й панна Оля за

його такт, інтелігенцію та щиру приязнь до неї...

Іван і не прочував навіть, що Михайло ще раніше леліав у своєму серці любов до панни Олі та скривав її на самому дні свого серця тільки для себе...

— Любов непобідима! Вона поборює все, що стоїть їй на перешкоді! Любов править усім, править світом! Любов не знає побічних сентиментів! Любов на землі, це відблеск Бога, відблеск Творця! Хто видержить у чистоті до цієї любови й не спотикнеться та не забіжить на манівці за подувом диявольського вітру хочби на малу хвилину, буде й мусить бути побідником над усім, що стоїть на заваді до вимірної мети, до правдивого ідеалу!...

Покланяйся та вірно служи чистій, непорочній любові, будеш вічний як Бог! Бо хто ж є Бог, як не Любов!?

Не знає Бога цей, хто не знає Любови! Це вічна істина, хоч і зогиджуй її, хоч і висмівай...

За тобою підуть тоді тільки сліпі та хворі душею, бо вони слуги темноти, слуги ненависти диявола...

Такі слова шептав до вух обох вірних товаришів невидимий Дух, невидима сила Любови!...

Не було ні одного дня, щоби Михайло не виходив на вулицю й не ходив попід вікна панни Олі. Бажав побачити її бодай через вікно, коли не виходила на подвір'я. Побачив її, заспокоювався на хвилину й вдоволений повертав на своє житло.

Постановив собі в душі, що нікого вже більше не хоче знати на світі, тільки її одну. Для ньої посвятить він свою честь і своє життя. Буде жити тільки для ньої, або згине без вагання, коли доля відважиться знищити його мрії, його пляни...

У своєму засліпленні забув про все інше, чого вимагає від людей твердий закон життя. Засліплення затемнює життєвий шлях, воно затемнило й шлях Михайла. Все обридло для нього: книжка, школа, навіть родичі й найблищі товариші.... Обриднув весь найблищий світ і його краса...

Панна Оля була єдиним богом для Михайла. Не любов, а засліплення в любові, вповні опанувало його молоду, недосвідчену душу.

Що раз більше занедбувався в науці. Дивувалися професори, дивувався директор, а найбільше отець катехит:

— Добрий учень, гарний приклад для других, залізна, молода постать — ржавіє, розкладається...

Приїхав батько Михайла. По давньому звичаю зайшов у конференційну салю.

Вийшов сумний, прибитий.

— Чи я тобі, сину, добра не бажаю, чи я тобі чого жалую, всіх дітей заведбую, тобі одному даю найдороше з хати, щоби люде були з тебе, щоби славу приніс родові нашому!...

Хвалили тебе колись пан учитель, хвалили отець парох, хвалили сусіди, професори, твоя господиня і я повертав до дому щасливий. Забував я про все чорне, про все, що хмарами насувало на нашу хату. Не доїдаємо всі на селі й заєдно думаємо про тебе... Мозолиш свою голову найбільше, прямуєш до світла, піддержуєш надіями нас усіх на душі, а тут який біль, яка безнадійність одчинає собі ворота до моєї душі й несе в гніздо, з якого ти вилетів недавно...

— Сину дороженький та наймиліший! Що сталося з тобою?! Невже забув про батька й матір, про братів і сестер маленьких, які на тебе гляділи й хочуть глядіти, як на своє сонце, на свою надію, що навіть у хвилинах найбільшого смутку й злиднів у хаті, в тобі шукають відради, тобою живуть і піддержують сили!...

Батькові щирі слова протверезили на кілька днів Михайла. Не вибігав уже на вулицю, не вистоявав перед вікнами панни Олі, не біг за нею, коли вона повертала зі школи. Заглядав уже до книжки, щоби поправити все й не тривожити родичів. Боровся Михайло всіми силами зі своїми почуваннями до панни Олі. Однак почування побороли все та ще з більшою силою кинулися на душу Михайла й цілком опанували її. Він знова виходив на вулицю, знова покинув книжки й знова заєдно думав про панну Олю. Ще більше зненавидів усе це, всіх цих, які по його думці, стояли йому на заваді.

Михайло довідався зразу про це, що Йван дає лекції панні Олі й дуже зазидував йому. Потішав себе цим, що згодом Йван одступить йому цю лекцію і він аж тоді матиме спомогу освідчитися панні Олі й заявити їй, що по шестій класі вступить на практику в поштовому уряді та стане урядником скоріше від своїх товаришів, які мріють про університет і вищі посади.

Найвищою посадою і найбільшим щастям була тепер для Михайла панна Оля... Та тільки в своєму засліпленню забував про це, що й для укінчення шостої класи треба ще попрацювати, треба чималих жертв, щоби досягнути вимріяну мету. Без жертв людина ніколи нічого певного не здобула й здобути не може на світі. Правдиве щастя й задоволення на цьому світі таки здобувається жертвами й щирим трудом.

Йван нічого не знав про наміри Михайла. Не прочував

нічого поганого. Хотяй Михайло став до нього холодніший, поясняв собі цетим, що може він має якусь родинну гризоту й не хоче ньюю тривожити свого вірного товариша.

Одного вечера після вечері заговорив Іван із товариською пірністю до Михайла:

— Мушу тобі виявити, товаришу, що моя учениця, панна Оля Гопсидрівна, надзвичайно здібна й пильна. Сатисфакція її вчити! А мила яка!... Я її так щиро полюбив, що й до віку про іншу й думати не хочу. Вона моя вся мрія, усе найкраще на світі. Під впливом любови до ньої я набрав і більшої завзятости до боротьби з життєвими труднощами й більшої охоти до науки, до праці й посвяти! Почуваю себе найщасливішим у світі й цим щастям поділитися з тобою.

Михайло слухав Івана із великою увагою та закусував зуби... Ждав покищо терпеливо, що більше скаже Йван.

— А ти, Михайле, не той став од довшого часу. Тебе мабуть гнітить якась біда й навіть не хочеш поділитися ньюю із твоїм вірним товаришем! — говорив Іван дальше. — Ніколи не був ти таким мовчазним, як тепер. Ніколи ще не відносився так холодно до мене й до всіх товаришів. Невже, не віриш, що я радий тебе розважити в усьому й допомогти тобі по моїм силам як найкраще? При моїм неописанім щасті мене засєдно придавлює дуже болюче твоя теперішня поведінка...

— Чи ти справді бажаєш лізти на мою дорогу, чи тільки жартуєш? — спитав злобно Михайло.

— Що з тобою, що сталося, на яку дорогу? Як смієш думати так про мене, Михайле?! — здивовано спитав Іван а його лице вкрила блідість.

— Оля моя! — крикнув Михайло злісно. — Я її від давна вже люблю й вона буде моєю! Бажаєш у згоді жити зі мною, мусиш негайно забути про неї! Інакше вбю, як собаку!

Тепер Іванові стало вже все ясне. І в його душу вступила тепер злість, серце запалало завистю.

— Що, як? — крикнув уже в гніві Йван. — Я мавби забути про панну Олю, якої не відступивби ні за які скарби нікому в світі! Яким правом мені погрожуєш? Я маю більш претенсії до ньої, бо вчу її і вона мене любить...

Михайло заціпив уста, трасся мов у лихорадці від злости й в одній хвилині з лютістю голодного вовка кинувся на Йвана та вдарив його кулаком у груди. При цьому процідив кризь затиснені зуби:

— Ти ще кажеш, що не відступиш її?! Не забудеш

про неї?!.. Ах ти собако, я покажу тобі!!!

Іван захитався під сильним ударом кулака, застогнав тихо й повалився на ліжку, яке стояло біля нього за столом. В першій хвилі не знав, що діється з ним і що це все має значити.

Михайло бігав тепер мов божевільний, або скажений по покою й грозив кулаком в сторону Івана. Очи його іскрилися, з уст аж піна текла від злости. Цідив їуривані речення та заедно відгрозювався:

— Не відступиш... за скарби світа... більші претенсії... Зажди, дам я тобі скарби!...

Іван перевертався на ліжку та держався руками за груди. В них горіло, пекло... Довго не міг промовити слова. Вкінці ще раз одізвався лагідно, крізь сльози:

— Михайле, чи ти вже тратиш голову, чи сказився? За що мене беш, за що така напасть? Яже тобі все бажав найкращого. Яже не знав, що тліє в твоїй душі. Перед тобою я ніколи не скривав нічого. Чи я винен цьому, що доля звела мене з Олею і я полюбив її горячо? Можеби й не допустив любови до могого серця, колиби ти сказав мені про все раніше. Тепер пропало, я її люблю й любити му вже до віку. Дай мені спокій та відчепися від мене. Я тебе не займаю та вже й займати не стану. Ніколи я не повіривби, щоби ти відважився невинно на мені показувати свою фізичну силу.

Не пізнався я таки на тобі тай годі...

Михайло при останніх словах Івана похилився до його і слухав їх напшуреними ушима й виглядав наче лев, що чатує на свою жертву. Звіряча лютя опанувала його до кісточок і він із ще більшою силою кинувся до Івана й окладав його кулаками. Іван боронився всіми силами перед напасником, сперся на ліжку о стіну й випрямував свої ноги проти розгойданих рук Михайла, який вже де-що втомлений вигукував крізь зуби заїлм голосом:

— Ти миршава блохо! Ти підлизайку! Ти мене не займаєш, ти її не забудеш?... Я тобі покажу!!!!...

Відступив од наставлених ніг Івана, став під вікном і довший час думав про щось... Раптово прибіг до стола, витягнув зі скритки свої папери й з поспіхом взявся до писання. Писав нервовою рукою, що хвилини перечеркував слова й цілі речення, другою рукою заслонював папір. З одного листка переписував на другий. Заадресував білу коверту й вложив до ньої написаний лист. Мовчки вибіг із хати.

Іван поклався тепер спокійніше на ліжку, постогнував дещо, плакав щиро й роздумував... На згадку, що досі

його найблищий товариш показував на йому свою фізичну силу й собі запалав гнівом та злістю до Михайла. Постановив твердо в своїй вщерть наболілій душі ніколи вже не мати нічого спільного з Михайлом і зараз же розійтися з ним на завжди. Лекше робилося йому на серці, коли пригадав собі панну Олю та її досі непохитну прихильність до його. Він навіть уже й був певний, що панна Оля любить його горячо й ні про кого не думає більше... Що не булоби дальше, він її не може покинути й прямуватиме до своєї мети непохитно, сміло та не зважатиме ні на які перешкоди. Совість мав чисту, не зробив Михайлові найменшої кривди в життю, його перемога мусить бути певна...

З міста повернула господиня. Заглянула з кухні до покою. Побачила Івана на ліжку й почула його придавлений стогін. Кинулася здивована до ліжка Івана, зловила за руку й спитала дещо стрівожена:

— Івасю, що тобі сталося, чого постогнуєш, хорий може?

Нічого, — проголосив Іван півголосом — нічого. Дещо нездужаю, болить голова... Полежу, подужаю!

— Так нагло захворів? — несупокійно промовила господиня. — Недавно ходив здоровий, задоволений та веселий, а тут нараз і хворий!? Та ну же, прохаю тебе, скажи, що з тобою? Не скривай нічого! Рада тобі допомогти в усьому!

Іван мовчав. Втім Михайло вбіг у хату й ні словом не відзивався ні до кого. Зараз сів до стола, взяв якусь книжку до рук і перевертав скоренько картки, ніби шукав у ній якоїсь потрібної сторінки.

Господиня глянула на його й помітила добре, що на його чолі кружляли якісь хмарочки, очі стали несміливі, на устах малювався якийсь нервовий несупокій і біль... Зараз же й звернулася з питанням до нього:

— Ти мабуть уже добре знаєш, що сталося з Іваном? Скажи, ради Бога, бо чуєш, як він постогнує. Така нагла й несподівана хвороба!... Тривожуся...

Це йому так належалося! Нехай стогне, коли такий! — відповів Михайло злісно й зіпід лоба.

Господиня на ці слова Михайла зробила великі очі. Вже здогадувалася, що між обома учнями зайшло якесь непорозуміння, однак усього не могла зрозуміти.

— Жили досі як найвірніші приятелі, — подумала господиня — ніяких клопотів із ними не мала, це щось надзвичайне...

Іван прийшов дещо до себе. Він уважно прислухував-

ся розмові й по словах Михайла „це йому так належалося“, не міг удусити гніву й жалю у грудях, зірвався на ноги, приступив блище до господині, виявив докладно все, признався щиро до своєї першої та невинної любови й накінець заявив рішучим голосом:

— Тепер із паном Михайлом мені не подорозі! Безпідставно й по звірськи показував свою фізичну силу на мені. Кулакував найвірнішого товариша. Грозив і тепер іще хвалиться своїм лицарством, тому я з ним жити спільно вже не можу й не хочу. Або я в пані остануся, або він!

Господиня збентежилася. Зачудувана гляділа то на Михайла, то на Йвана. Вкінці сказала:

Чи не стид і ганьба вам молодим і вченим таке робити? Отямтеся! Невже хочете зісти один другого? Що скажуть родичі на це, що скаже школа, колиби, борони Боже, довідалися про це? Забудьте все, якби й нічого не було, погодіться по людськи, а краще зробіть!

На згадку про родичів, Михайла прошило холодне дрожання. Він дуже занепокоївся, однак сидів мовчки.

Іван почував чисту совість й обстоював своє. Не міг ні на хвилину спокійно глянути на Михайла та з притиском заявив господині:

— Нехай що хоче буде, а я таки не в силі забути заподіяної кривди пана Михайла. Кидатися на маме, як вовк? Це вже, прошу пані, непростиме!

— Заспокійся, Іване, — вговорювала благально господиня — все минеться. Ми люде грішні й не одно таке зробимо, що опісля мусимо жалувати й стидатися свого нерозважного вчинку! Час усе вилічить. Згодом і сміятисямете зі себе, а може й мило згадувати про ці прикrostи з минулих літ. Я вірю, що добрий дух побідить у ваших горячих, молоденьких грудях. Паничок Оль і всяких іще багато на світі! Буде в чому вибирати й без гніву, крику та зайвої заздрости!

Іван глибоко задумався й у душі готов був усе простити Михайлові. Та тільки не він винуватий... Він не зробив Михайлові ніякої кривди й не міг перший простягати руки до згоди. Ждав на постанову Михайла, який впливав очі в книжку й словом не відзивався...

— Я думаю, що ви погодитеся як добрі товариші й заживете по давньому. Інакше й бути не сміє! — промовила вкінці господиня й вийшла до кухні.

Михайло мовчав даліше. В душі й у його родилося бажання погодитися з Іваном, та тільки ніяк не міг викре-

сати в своїй душі сміливості й одваги приступити до Йвана й подати йому руку до згоди. Згадка господині про родичів і школу давила його немилосердо. Мовчав у великій тривозі й такі не здобувся на відвагу.

Іванові робилося ніяково. Жаль і біль спліталися з бажанням згоди в його благородній душі. Глянув кілька разів добродушно на Михайла. Цей і не ворухнувся, мовчав... Іван не видержав довше й вибіг із хати.

В слідуючій дні сидить Михайло побіч Івана в клясі, мовчить весь час і не гляне навіть нишком на його. Робив вражіння, що очікує чогось несподіваного й не може вкінці діждатися. На його чолі малювався незбагнений несупокій та якась незвичайна тривога... Товариші зразу помітили це й цікаво питали його про причину мовчання. Не відповідав нікому й рухами тіла давав знаки, щоби його оставили в спокою.

Іван справді не був той, якого бачили що дня, однак не виявляв нічого підозрілого... Сидів у лавці поважно й уважно, як звичайно, на павзах виходив із кляси й відповідав кожному на питання. Сам ні до кого не звертався, хоч передтим любив із кожним поговорити та поділитися і своїми поглядами, своїми міркуваннями, веселим і сумним...

Минула остання година науки. Терціян стояв перед клясою на коридорі й ждав на когось.

Виходить Михайло, за ним і Іван. Задержує їх терціян і заявляє, що на обох жде на другому поверсі в сесій клясі отець катехит. Михайло здогадався про все зразу. Іван дещо збентежився.

Пішли. Отець катехит попросив сідати обом у лавку. Сам сидів на катедрі з якимось листом у руці. Михайло сів у першу лавку, Іван в передостанню. Сиділи мовчки й гляділи несміливо на катедру. Отець катехит усміхнувся ласкаво, глянув на обох і ніжно промовив:

Сьогодні дістав я лист із почти від Михайла. Читаю й очам не вірю. Досі мої милі й добрі діти піддаються діяволу й хочуть піти за ним із правої дороги на манівці. Так не може бути! Янгол хоронитель мусить побідити діавола, діти Бога на зраду не підуть!

Звернувся до Михайла:

Пишеш, що Іван безбожні книжки читає, за дівчатами вганяє тай тобі докучає..

Написавби такий лист Іван, можеби в часті й на хвилину хотів вірити...

Івана я знаю дуже добре, знаю й тебе. Оба ви погані діти! Ї поганіші від вас і тих не треба ламати а треба по божому закону рятувати.

В ім'я Христової, безмежної любови, я всіх рятую всіми силами. Вас рятувати не бажаю, бо ви хіба тільки на часок похитнулися під подувом дещо сильнішого вітру чорного духа. Вас тільки прошу й закликаю на любов до Творця, на любов до ваших родичів, на любов до рідної нашої землі й усіх високих мрій наших мучеників, батьків і прадідів!...

Не хочу розмазувати листу Михайла перед Учительським збором, ні перед вашими родичами! Він останеться тільки нашою тайною! Однак мусимо тепер розійтися людьми, вірними дітьми й визнавцями Христової Любови. Мусимо забути про хвилевий тріумф диявола. Чувсте? Мусимо забути в ім'я святої любови! Подайте собі дружньо руки й до праці й боротьби! Вкрийтеся славою, не ганьбою й упадком!

Зробіть щирю жертву з найдорощих самоцвітів вашої молодецької і палкої душі, для добра батьківщини, батьків і нашої школи, яка не бажає вам злого, тільки добра!

Ще раз прохаю вас, дітоньки мої грішні та добрі, будьте про підшепти диявола й дружньо подайте собі руки. Кажу дружньо і з любови до правди, бо тоді щойно повірю в кращу будучину вашу! Перший подасть руку Михайло!...

На ці щирі слова отця катехита обом учням зробилося легко на душі. З їх очей канули сльози, чисті як сльоза, прозорачні як сльоза, горячі як людське серце, що сповнене святою любовю до людства й правди...

Михайло мовчки приступив до Івана й простягнув руку до його.

Вибачили собі, поєдналися, як брати...

Підійшли до отця катехита, вклонилися й хотіли поцілувати його в руку, як милого, доброго й виrozumілого батька.

Катехит не подав їм руки, а поклав одну на рамя Михайла, другу на рамя Івана й попрощав їх цими словами:

— Благословлю ваші, добрі й незломані ще душі!

Глянув обом у вічі й усміхнувся так щиро й приязно, що оба учні відчували цей усміх у своїх кістках і в найбільших тайниках своїх сердець.

— Дай, Боже, нам усім трьом бути на весіллі панни Олі, будь з Іваном, будь з Михайлом!...

Єдиний Бог править світом, править нами й наша доля в Його силі.

Не в нас вона, тільки в Його!

Терпеливо ждімо на Його батьківський присуд, бо тільки цей присуд найсправедливіший і найкращий!

Ідіть, дітоньки, спокійно до дому. Любіться щиро далі й помагайте собі у всьому. Не марнуйте дорогого часу й сил ваших та енергії на непевну, непотрібну й шкідливу мамону!

Любов щира й не лукава буде дійсним вашим щастям і щастям ваших найближчих!

Тернопіль 1906.

Не дістали снідання...

(з бурсацького життя)

бл. п. о. Петрові Ніжанковському.

Настоятелем української бурси в Тернополі був отець Петро Музик. Високий, худорлявий, поздовжнє, доволі бліде лице, чорне волосся, очі глибокі, ясні й приязні навіть у гніві. В душі не вмів гніватися на людей, хоч іноді вдавав дуже строгого й поважного. До всіх був приязний та щирий й нічого не міг нікому відмовити, коли це тільки було в його силі. Любили й поважали отца Петра всі в Тернополі, а найбільше шкільна молодь.

Бувало іноді, бурсак заслужить собі на кару, а його дружина, жінка надзвичайно ніжна й дуже привязана до молоденьких бурсаків, прохає для їх помилування, отець Петро стане поважно перед ньою і противиться цьому:

— Ти, Северцю в мої справи не мішайся, я тебе дуже щиро прошу! Чейже знаєш, моє серце, що я мушу дуже строго виконувати свої християнські й людські обов'язки. Інакше бути не може, аякже, моя Северцю!...

Ударить раз чи два рази учня легенькою тоненькою тростиночкою по рукаві або по плечах і вдоволений ходить по кімнаті та промовляє:

— Бачиш, хлопче, що ти зробив доброго! Стидайся! Треба тобі було цього, га?! Болить порядно, правда? Ще може й синці будуть, погано будеш спати. Ну й до чого ти допровадив, синку, сьогодні? Не міг видержати, так тебе кортіло посмакувати здорової тростинки, а могло обійтися! Памятай, щоби мені цього більше не було, бо знова дістанеш, аякже, дістанеш, синку, напевно. Ти знаєш, що я не жартую! Іди і зараз таки мені поправся! Мені дуже тебе жаль. Тебе болить. Однак не пораду, не я винен!...

По цій промові отець Петро дуже задоволений та гордий виходив із кімнати.

Покараний учень усміхався щиро й хвалився потім перед товаришами, що за ударами отця Петра його куди менше запекло, як блоха вкусить...

Одного разу було латинське свято. Тоді ми в школі не мали ніяких обов'язків і не мусіли йти до церкви. Постановили ми тоді добре виспатися й довше вранці полежати в ліжку.

Однак у бурсі був такий порядок, що без огляду на будьякі свята, всі мусіли ставати в літі о п'ятій, а в зимі о шестій годині вранці. Довше лежати рішучо нікому не було вільно. Отець Петро ходив по кімнатах і сам пізних „Іванів“ зганяв із ліжка. Коли деякий отягався, то йому дав загрозу, що не дістане снідання. Лежати в ліжку могли тільки хорі, яких оглянув лікар.

Ми однак сьогодні придумали спосіб і за всяку ціну постановили добре виспатися. Всі ми в кімнаті й рішили:

— Коли отець Петро будуть вранці ходити по кімнатах, ми накриємося з головами коцями й тихенько будемо лежати, доки не вийдуть у пересвідчення, що всі ми вже в великій салі, а наші ліжка застелені...

Однак наш плян на жаль нам не вдався, хоч і зробили рови у сінниках і закрили всі ліжка з подушечками дуже старанно коцями.

Тільки вбіг отець Петро до нашої кімнати, глянув на ліжка й зараз зауважав наші хитрощі, бо один із товаришів не міг під коцом довго видержати та порекнув здорово від придушеного сміху й порухався...

— Ого, пропало тепер усе! — подумали ми, застидалися, однак вже не мали відваги відкривати голів і далі лежали тихенько. Зрезиґновані ждали ми на всі наслідки...

Отець Петро пристанув, миттю глянув на всі ліжка й зараз догадався, про що ми думали. Прибігав до кожного нашого ліжка й дещо нервово стягав наші коци.

— А, ви шибеники! А, ви мудраґелі! — говорив скоренько. — Дам я вам дурити старших! То ви виховуєтеся на ошуканців — га?! Зараз мені з ліжка! Однак мусить бути дисципліна й мусить бути дуже строга кара за все! Сьогодні не дістанете снідання. Будете знати тепер, коли треба ставати! Прийду з церкви, тоді будемо, панички, інакше ще говорити з вами. Я вам покажу!

По цій загрозі отець Петро вийшов із кімнати.

А ми — звичайно дітваки — взяли собі тепер такий ориґінальний та перший цього рода засуд отця Петра дуже

до серця і таки засумували поважно на згадку, що будемо голодні, а до обіду ще далеко.

У мене в кишені всього чотири сотики. У моїх товаришів неолі й цього не має.

— Біжи — кажу до товариша Кароля — та купи за цих пару сотиків булку. Поділимося по шматочку й усе-таки лекше буде. А кортить страх чогось тепленького попипити!... Ну, нічочо, видержимо!

Товариш Кароль вибіг і через малу хвилину прийшов із булкою до нас. Наші очі запалали якимось дивним огнем на вид біленького хліба. Ніколи він нам не видавався таким, як тепер. Слика так і пхалася на язик... Я покрав булку на шматки й подав усім товаришам. Проковтнув я зразу свою пайку й вона ще більше підсичувала мій голод. Дивна річ!.. Коли отець Петро заборонив нам їсти снідання за кару, то ми, хоч і не так уже дуже голодні, а таки відчували великий голод, неначеби два дні не мали нічого в устах. Кидалися ми то сюди то туди, до шафок, під подушки й на полиці, вишукували зісохлі скірки з хліба й торошили скоренько, мов вивірка горіхи.

Ненадійно забіг до нас наш найкращий товариш Весна зі сусідньої кімнати. Ми йому розповіли про все. Він, щира душа, найшов гроші, побіг негайно в місто та обіцявся повернути небаром і принести нам добре снідання.

Кинулися ми й до бурсацької їдальні, чи там випадком не оставив хто з учнів якого шматка булки. Траплялося дуже часто, що деякі не доїдали й іноді оставляли на столі, хто шматочок, хто й половину. Однак служба вже все попрятала зі столів та позамітала долівку.

Через віконце в стіні, через яке подавали нам їжу з кухні, замітила нас дружина отця Петра й закликала:

— Ходіть но ближше дітоньки! Добре, що вас бачу. Ви бідні голодні, не дістали снідання. Вас так тяжко покарали. Ну, не тривожтеся, дітоньки, снідання буде. Скоренько сідайте ось тут ближше віконця. Але скоренько!

Сама подала нам у синіх горнятках молоко й булки та притім заклинала, щоби ми про це не казали нікому, борони Боже...

Ми приобіцяли, подякували щиро й завзято взялися до снідання.

Пані Музикова вийшла на город, а ми веселі та вдоволені ще й підспівуємо та жартуємо за столом.

Коли всі випили молоко, я заніс горнята до кухні, а потім постирав чистенько стіл, щоби затерти всякі сліди. Саме тоді повернула з міста стара вже й добра, бурсацька куховарка Василиха. Підгянула нас знова через віконце

й закликала:

— Підождіть, мої соколята! Добре, що вас тут застала. Бідненькі ви, ще й досі не снідали. Сідайте скоренько біля віконця. Я зараз...

Наляляла нам знова в сині горнята молока, подала з булками й прохала о строгий секрет...

Молоко випили ми скоренько, булки поховали в кишені, віддали горнята, подякували й скоренько побігли до своєї кімнати.

Ситі вже та веселі підспівуємо собі вже голосніше, аж оце входить до нас отець Петро.

— Будьте на другий раз чемніші, — каже до нас із лагідним усміхом — і не вчіться дурити старших, бо в них є більше досвіду, як у вас. Мені дуже прикро, що вам уже й на спів збирається, щоби забути про біду. Однак зрозумійте, що я мушу держати строгий порядок і строго карати тих, які хочуть псувати його. Я вірю, що ви не зі злого серця мені хотіли докучити, тому ходіть тепер зі мною до їдальні і я прикажу дати вам снідання.

Годі було нам після двох святочних приречень призначатися, що ми вже добре поснідали. Глянувши ми нишком один на другого й раді-нераді пішли за отцем Петром...

Отець Петро підійшов із нами під віконце, побачив свою дружину й попросив її ніжно:

— Дай уже, Северцю, хлопцям снідання, бо вони напевно поправляються, а за гріх одпокутували...

Пані Музикова мило глянула на нас, усміхнулася і через хвилину наче задумалася. На неї і на нас дивно споглядала куховарка Василиха й давала знак пальцем лівої руки на устах, щоби ми мовчали й не зрадилися...

— Та вже молока немає, бо все видала бурсакам! — відповіла пані Музикова. — Хіба зроблю для них чай з малиновим соком.

— Дітям не до чаю, їм як найбільше молока треба! — сказав дещо рішучіше отець Петро. — Нехай хтось із кухні побіжить негайно до молочарні й купить пляшку свіжого молока. Хлопці мусять поснідати!

По цих словах о. Петро вийшов зі салі. Ми підступили ще bliще до віконця й хотіли прохати паню Музикову, щоби вже не клопоталася нашим сніданням. Ми думали, що за молоком вибігла Василиха й покінчимо вже всю справу зі сніданням у бурсі. Однак вона поралася при кухні й знова показувала свій палець на замкнених устах. При ній мусіла мовчати й пані Музикова та сповнити вже

як слід волю отця Петра.

Між тим вбігла вже з молоком молодша служниця й негайно поставила його гріти на кухні. Через хвилину молоко загірлося. Подали нам знова зі свіженькими булками. Ми радісні булиб чаєві зі соком — однак через окремі приречення мусіли на силу випити бодай більшу частину поданого молока, щоби не зрадитися. Булками зраділи через край та знова поховали в кишені.

При віконці ми скоренько вклонилися пані Музиковій, подякували й вибігли на коридор. Ми ледви здержалися од придушеного сміху на салі. На коридорі вже таки не в силі були здержатися й так сердечно всі розсміялися, що аж стіни гуділи й шиби бренькотіли, наче сміялися й тішилися разом із нами. Деякі з товаришів уже й за жолудки хапаються та бють один другого жартом кулаком у спину. Я таки не видержав і аж присів на долівці. Мене миттю хопили за руки, підняли в гору й з лоскотом та стукотом убігли в нашу кімнату.

За столом сидів товариш Весна й ждав на нас нетерпеливо. Привітав нас дуже здивований нашим поведінням:

— Чи ви подуріли з голоду, чи думаєте щойно здуріти?! Сідайте! Ось вам свіжий хлібець з бриндзею й добра шиночка. На десерт іще й чоколядочка буде! Я бігаю за вами по кімнатах, по коридорі й по городі, а вас якби вимело. Сідайтеж і споживайте смачно!

— Дякуємо щиро, квітчаста й тепла Весно, дуже щиро дякуємо за твої обильні божі дари! — сказали ми сливе всі нараз і ще більше заходимося від сміху. — Все це зімо з тобою разом на підвечірок, бо тепер ми таки вже не в силі!

— Гей, ви гандяківське кодло, що воно таки з вами діється? — запитав здивований вже через край товариш Весна. — Ви таки по „настоящому“ подуріли!

— Так, подуріли, — сказав я — бо ми не дістали снідання!... Однак підожди, оповімо!.....

Тернопіль, 1906.

Драгоманівське свято.

Тов. Дмитрові Цибушникові.

Гарний, дуже погідний, червневий день. Доспіває збіже на полі, філює золотими колосками, пеститься з легким, горячим вітром... Волошки й кукіль пишаються красою і приманюють до себе молодих і старших. У морю пшениці та зеленої конюшини підпілітькають перепілки, в буйній траві на сіножатах перекликаються деркачі, в садах та галях кукають іще зазулі. Радіють літоньком божим... Гай поважно шумить листям, упивається піснями співаків крилатих. Пестить їх своїми гильками, колихає, дбає про них і мов своїх діточок дрібненьких захищає, кормить, тішить та любить ними... А сонічко ясне глядить зі своїх висот, глядить на уквітчаний світ й обнімає його своїми животворними проміннями. Кругом бачить воно буйну зелень, золоте море хлібонька святого, надію, потіху його найкращих дітей — селян, які ждуть на багаті плоди й очікують спасенного ліку на найбільшу недугу, на голод переднівку... Однак боже сонічко нічого не знає про різницю достатків у багатих і вбогих... Для всіх воно світить однаково, всіх зогріває, не знає виїмків. Воно любить тільки правду святу й рівність...

*
* * *

Доріжкою поміж колосистим збіжем, поміж широкими полями, гурток гімназистів прямує у гай недалеко за містом Тернополем. На обличчі кожного з них малюється соняшня радість. У кожного на устах весела пісенька, щира, товариська розмовонька, раз жартоблива то знова по-

важна. Деякі пристають на хвилину, вдивляються жадібними очима в різноманітність красок придорожніх квітів, інші оглядають широкі лани філюючого збіжа. Дехто зриває квітки, складає в китичку й зав'язує довшим листям буйної трави.

Гурток найстарших учнів розкладає жваво руками, ні нащо більше не звертає уваги, про щось палко дискутує та згадує...

Сонце стоїть ще високо на небі, розсіває скрізь своє золото, благословить землю й усміхається щиро до молодих дітей землі...

Недалеко вже перед очима гімназистів зеленіється гай, сріблиться в низу маленька річечка, долітає спів пичок й воркотання диких голубів.

Ось вони через малу хвилину вже й у зеленому гаї. При березі привітала їх шумом листя густа ліщина, а під нею спізнені фіялки й білі квіти суніці.

Гімназисти вже мовчки пішли даліше в гай, розкошувалися милим холодочком і пахучим повітрям. Посідали рядбчками на мураву в тіні молодих смерік, білоріх беріз, лип та крилатих дубів.

Бджілки гуділи з усякими іншими комахами й збирали жовтенький пилок та солод-поживу із дрібних квіток. Теплий та лагідний вітерець розмовляв у горі з листочками дерев. Ніс цю мову даліше й тільки малими хвилинами переставав і шепотів уже дуже таємно до ніжних ушей про свою далеку дорогу, про всякі пригоди життя, про любов і тугу та поворот свій...

Чогож зайшли сюди молоді гімназисти сьогодні?... Мабуть використати безжурну вже суботу, побавитися досхочу, надихатися чистим і теплим повітрям та відпочити дещо по цілотижневій, умовій праці!

Так не на це воно похоче!... Сидять поважно біля себе, з голів познімали шапки, хіба деякі перешіптуються іще тихенько. Тільки гай виводить свою таємну, милу пісню-розмову, а ген за ним у золотому житті підпілітькає перепілочка люба...

Мовчки піднімається з гуртка стрункий та найстарший гімназист. Стає обличчям до всіх. Скромненька, однак чиста одежа на йому, на ковнірі по три золоті пасочки й книжка в руках. Обличчя досить бліде в його, очі дещо запалі, на чолі вже можна замітити кілька, легесеньких зморщків. Це добрий знак, що голод і нужда часто гостює в його, що працює мабуть понад сили й любить книжку понад усякі приємності молодечького віку...

Весь гурток замовк і глядять палкими очима на свого провідника тайного, освітнього гуртка тернопільської гімназії. В клясі був він середнім учнем, заєдно задуманий, у себе мав уже чималу, власну бібліотеку з наукових і белетристичних книжок. Позичав дуже радо свої книжки тільки кружковцям і вимагав для них найстрогішої пошани. Бувало каже іноді:

— Хто з грамотних людей зневажає, не шанує, не любить книжок, напевно зневажає і буде зневажати людей, приятелів, родину й батьківщину свою! Покажи мені, товаришу, свої книжки, а вони вже самі скажуть мені, що ти вартий та на що заслугуєш собі!...

Називався Кульчицький, а серед усеї молоді був відомий під імям Яць — філософ.

Був він редактором тайного літературного журналу для молоді під наголовком „Праця“. Співробітничав і в другому подібному журналі „Ідея“, який виходив на „Солтисівці“...

Кульчицький глянув меланхолійно на всіх і промовив:

Товариші!

Не всюди дозволяють нам святкувати празники наших славних провідників і мучеників за народню справу, за кращу долю! Однак для нас уже нінащо здадуться всякі заборони! Вчимося вже думати здоровіше й на все можемо собі порадити.

Всі знаємо, хто це був Михайло Драгоманів і саме сьогодні забажали ми щирим серцем пошанувати його пам'ять.

Святкуємо дійсно величаво, в найкраще прибраній салі, освітленій, запашний! Святкуємо разом із буйними квітами, зі зеленими деревами, з працьовитими бджілками та небесними співаками.

І зливається великий дух Драгоманова з нашими душами й лине до серця нашого рідного краю, до золотого Києва, до святої могили над Дніпром у Каневі й голює сміло ідею самостійної України.

Михайло Драгоманів за свої сміливі думки мусів покидати рідну землю й умирати на чужині. Чимало натерпівся він од своїх таки земляків, які насмівалися з його й колоди кидали під ноги... І краще чужинці його оцінили, бо покликали до себе таку визначну наукову силу на університетську катедру в Софії.

А рідні забули його за це, що правду говорив їм в очи, що бажав їх вести прямим шляхом а не манівцями,

забули за це, що хотів скинути полуду з їх очей, щоби вони прозріли й пізнали правду. Бо в Драгоманова:

„Неправда — непросвіта!“...

Коли московський цар, кат українського народу, проголосив 1876. року звірський указ проти нашої рідної мови, Михайло Драгоманів перший пробив вікно до західної Європи й перший запротестував перед ньюо проти царського насильства.

Михайло Драгоманів не відпочивав ні на хвилинку в боротьбі за кращу долю України. Він сливе до самої своєї смерти писав усякі статті в європейській пресі та освітлював науковими аргументами українську справу перед усім культурним світом.

Михайло Драгоманів був великим демократом і не хотів знати поділу народнього організму на так званих „простих“ і „непростих“. Він боровся через усе життя за це, щоби весь український народ став вільним і багатим, і вимагав од всіх освічених Українців, щоби вчили народ тільки цього, що показує розум і правдива наука, щоби писати про все на зрозумілій для його мові й найпопулярніше.

Деякі закидають Драгоманову, що він нешироко любив Україну! Однак без гарячої любови в серці й глибокої думки в голові не написавби Михайло Драгоманів у передньому слові до „Громади“, що кожний чоловік, який родився на українській землі, кожна копійка потрачена не на українську справу, кожне слово сказане не по українськи, є видаток із української, мужицької скарбниці, видаток, який при теперішніх порядках не звернеться до неї ні звідки!...

І здається мені, товариші, що я не переборщу в моїх нескристалізованих іще як слід поглядах, що єдиний Драгоманів уратував для української культури колишніх москвофілів, а сьогодні найвизначніших письменників галицької волости, Йвана Франка та Михайла Павлика!

І як ми, молоде покоління, можемо забути про гордість нашу, про Драгоманова?

По його вказівкам ми підемо з народом і все життя, весь наш розум посвятимо в першу чергу тільки для народу!

Не дивімся на це, що досі на нашій волості дивне щось діється! Вже знаємо й бачимо на власних очах, як шанують у нас борців за кращу долю та волю України. Гірка година такому борцеві між нашою зависною та матеріялістичною, недовченою інтелігенцією! Вона не то що висміяти його силкується, плювати йому в обличчя, а ще

вміє і честь його підкопати, хочай сама її не має та на віддаль навіть воняє од ньої всяким хрунівством, рабством, лизунством і безмежним лінивством! Не потребую наводити вам багатьох прикладів. Згадаймо тільки хочби про нашого найбільшого тепер Українця, Івана Франка! Землячки на кожному кроці оминали його, відпекувалися, з українських інституцій викидували, чужими руками самі в тюрму саджали, руки подати не хотіли, на голодову смерть його із нетерпеливістю очікали... І за що? — питаємо. — Мабуть за це, що не вмів дармувати, що ворогам українського народу не хотів коритися, що не бажав ніколи їсти лекшого хліба, що весь свій золотий мозок дає вишкробувати в користь рідного народу та на його славу!...

Чому в нас радніше не чіпляються гнилих колод, які тільки заваджають і другим перешкаджають у праці? Чому таких не стараються висміяти та очистити від брудоти?

Такі гнилі, засліплені колоди ще й уста вміють отворити, критикувати кожного, бачити все на чужому обійсті, нічогож на своєму?...

Невже й ми, святочна громадко, дорогі товариші, маємо на таких виховуватися? Чи й ми маємо йти слідом усяких дармоїдів, фальшивих амбітників, підніжків, а не слідами героїв, народніх каменярів та борців за кращу долю? Чи й ми маємо нехтувати святі заповіді наших найідейніших предків, батьків і провідників наших, як Шевченка, Драгоманова, Франка, Мазепи?...

Чи справді схочемо: „заснути на вік-віки, і сліду не кинуть ніякого?...

Колиби не дай, Боже, й з нами таке мало бути, тоді краще, щоби ми й не родилися цілком і не затроювали смертельною їдою щастя других!

Однак — ні!!! Ні! Ми такими не будемо. Підемо як один чоловік слідами Драгоманова, якого свято так урочисто обходимо сьогодні! Ми діждемо ще й цьої хвилі, коли його порох спроводемо на рідну Україну. Ми ще діждемося цьої хвилі, коли не на пальцях наших рук вчислитимемо народніх борців, а сотками й тисячами!...

А тоді не бачитимемо більше такого сорому й такого непростимого гріха, щоби на Україні брат брата виганяв із рідної хати, щоби рідні між рідними плекали роздори, ділилися на десятки ворожих для себе таборів і робили посміховище з українського народу по всій Європі! На нашому святому, національному прапорі виписані золотими буквами слова, присяга: „Не ганьбу а славу нести будемо українському народові та всім пониженим на світі!“...

Бажав іще дещо сказати, однак не докінчив зі звору-

шення. Через край переймався думками, словами.

І всі були зворушені та неслися думками далеко на чужину, до міста Софії, на незабутню могилу Михайла Драгоманова...

Вони молоді не забули про його й оце святкують його свято в зеленому гаю, за містом, щоби люди не бачили, вороги не підслухали, не заколочували їх щастя, їх мрій, надії...

Тихо стало... І гай утих на хвилину, неначе спочував учням у їх намірах і постановах...

Нараз загомоніла грімка, смілива пісня із десятків грудей і понеслася далеко поза гай. І гай зашумів веселіше, зрадив неначе, коли почув людську пісню!...

Тернопіль 1906.

Кваски.

Присвята моему дядькові,
будителеві Лемківщини,
Осипові Гудзьові.

Наш милий, лагідний та справедливий, учитель української мови в перемиській гімназії, Гнатишенко, на своїй годині приймав од своїх учнів приватні лектури.

Вже з початком шкільного року заповів нам, що остання година української мови в тиждні буде присвячена на лектури.

Кожний з моїх товаришів дбав про те, щоби на сю годину не прийти з порожніми руками. Хто не міг прочитати більшої української книжки, прочитав у тиждні бодай одно оповідання, бодай один нарис, який подобався у книжках, позичених у гімназійній бібліотеці, будь у бібліотеці тайних просвітніх гуртків перемиської гімназії, будь у бібліотеці нашого великого добродія та приятеля, Дра Михайла Коса.

Наш професор Гнатишенко приймав усякі лектури. Коли яка після його думки була невідповідна для нашого віку, давав свої короткі й річеві замітки при кінці години.

До професора Гнатишенка мали ми необмежене довіря.

Як рідний батько й лаяв нас іноді лагідненько й хвалив.

Про все, що діялося у класі знав тільки він і ми...

На його годині заєдно царювали спокій та повага.

Глянув тільки на цілу класу й ми з його очей чита-

ли, чого він бажає...

Від його ніяких карцерів, ніяких сліджень, ніяких записок у дневнику ми не знали.

Любили ми його через край за його вдачу й такт і він любив нас за нашу діточу вдачу.

Вмів нас пізнати й знати...

По кількох місяцях нашого шкільного життя, ми з необмеженим довірям признавалися перед ним до наших позашкільних провин...

Слухав нас із увагою, усміхався, вкінці дуже зручно виявляв свої погляди.

Все ми потім робили, щоби йому не зробити й найменшої прикрости.

З любови до його жертвували ми й наші молодецькі химери й забаганки...

Хтож їх не мав і не має...

Я вже в низших клясах любив віршувати й фантазувати...

Товариші викрадали мої записки, читали, насміхалися без зайвої злоби й кричали на павзах, коли я появився у класі:

Прийшов наш поет, наш брехунчик, наша клясова ганьба й слава!

Часто підходили до мене залюблені, закохані в українських інститутках товариші, щоби я їм віршував їх почування...

Я не відмовляв нікому. Йшли мої вірші на всякі адреси поштою...

Найбільшеж докучав мені ідеаліст у всіх справах, товариш Проскурницький...

Заохотили мене товариші до писання любовних віршів, я з відвагою писав уже віршом і шкільні вправи.

Мої вчителі натягали мене справді легенько в класі й поза нью, однак вкінці сливе кожна вправа була прикрашена червоною нотою: відзначаючи...

Виразяв я і другим домашні вправи, та тільки прозою.

Успіх був подвійний.

Товариші діставали добрі ноти, а я мав на павзі обильну „фундацію“: яблука й булки, а поза школою солодкі тісточки й содова вода зі соком у популярній для нас каварні „Мальця“, при добромильській вулиці.

Однак із усіх моїх шкільних товаришів найбільше шанував мій „письменницький талант“ Іван Цяпка.

Кожного сливе дня відвідував мене на моїй квартирі, перечитував записки мої „твори“ та заєдно намавляв мене, щоби я дещо пустив у світ друком.

— Мій батько-кажу йому-на такі речі не дасть грошей, не дуже то розуміється на літературі та ще й вилає мене здорово.

— Не думаю я про твого батька, а про діда-каже Цяпка.

— Він, людина дуже освічена, грошенята має, а коли вихваляю тебе перед ним, радо дасть гроші на друкарню. Я покажу йому чистий рахунок: друк двох аркушів із окладинкою в двох тисячах примірників буде коштувати не більше, як 90 корон. Продавати мемо примірник по 20 сотиків. В короткому часі учні розхоплять весь наклад і дідусь готов заробити ще „на чисто“ біля 300 корон...

— Можливо-кажу я Цяпці-що тими цифрами заімпонуєш мойому дідусеві й він готов дати гроші. До цього він не дуже то добре орієнтується серед нашої читаючої суспільности. Спробуй, я проти цього нічого не маю, а готов іще від дідуса дістати яку десятку на мою бібліотеку.

Цяпка був добрий політик, умів уже говорити й зі старшими й діло йому вдалося.

Мій дідусь дав гроші й товариш Цяпка пустив у світ мій перший твір із шкільної лавки, драматичний нарис „Красний примір направив“.

Книжечка пішла до всіх українських гімназій, розійшлася скоро, однак мій дідусь своїх грошей уже не побачив ніколи...

Часто сиділи ми в „Мальці“, накупили чимало всяких книжок до читання, їздили човном по Сяні та фундували товаришам содову воду й каву „екстра“, з бухтами...

Таки дуже гарно жилося мені з Цяпкою...

Прийшли ферії, за останні гроші я купив собі колесо й одвідав товариша Цяпку в його рідному селі Хишевичах.

Місцевий парох о. Онишкевич дуже щиро приймав молодого „письменника“, в мундурі гімназиста п'ятої класи...

* * *

По шкільних феріях, уже на шестій лекції української мови в п'ятій класі, пильніші учні здавали приватні лектури. Наш професор Гнатищенко записував їх дуже радо в своїм новім, бронзовім нотесі й давав при кожній короткій замітці.

Один із моїх товаришів, за намовою товариша Цяпки, оповідав зміст зголошеної лектури, мого драматичного нарису з життя гімназистів „Красний примір направив“.

Цяпка, як це кажуть, мало що не вискочив із себе з великої радості.

Іронічно всміхалися та споглядали на мене мої найблищі товариші в лавці: Зубрицький, Січинський та Лисяк...

Особистих моїх вражень я і до сьогодні не в силі як слід описати. Почервонів я, як спіла вишнева ягода, сховався за плечі товариша та з якоюсь тривогою ждав на замітки професора Гнатишенка...

Вже на початку професор Гнатишенко завважив у класі велике оживлення, своєрідну радість учнів, оригінальні усміхи на устах і непосидючість підчас цької години товариша Цяпки.

— Я знаю - сказав вкінці професор - що це твір учня нашої класи. Ми знаємо, що учням не вільно без дозволу дирекції друкувати своїх творів. Однак ніхто не може доказати, що це твір нашого учня. Признаюся, що мені дуже приємно слухати лектури мого учня. Нехай він нічим не зражується та працює далі. Твір під деяким зглядом може і слабенький, однак цікавий...

Товариш Цяпка не видержав із радості. Встав і промовив не надумуючися до професора Гнатишенка:

—Евентуально, погляди пана професора покриваються вповні з моїми поглядами на твір нашого рідного товариша. Однак я, евентуально, почуваюся до милого обов'язку, подякувати панові професорові дуже горячо в імені автора, евентуально, в моїм імені й цілої класи за батьківське ваше серце й прихильність. Нехай живе наш автор!...

Професор Гнатишенко щиро всміхнувся і не відповів нічого. Я дістав високу горячку... Здавалося мені, що я увесь у полонінню...

Горячка змагалася що раз більше, коли зауважив, що вся класа заєдно звертає свої очі на мене...

Учень далі подавав зміст моєї картини. Класа дещо втихомирилася, за виїмком Цяпки.

З найбільшою увагою прислухувався змістові найспокійніший із товаришів, Михайло Вербович.

Він був так само сином убогого селянина та що тяжня в п'ятницю приходив до нього рідний батько з клунком на плечах. Приносив йому, що мав найкращого з харчів на своєму маленькому господарстві: бохонець свіжого хліба, ячмінні крупи, кілька яєць, пшеничну муку, грудочку масла та більшу пляшку вареного молока.

Батько горячо любив свого сина, бажав йому вищої освіти та стягався з останнього, щоби його син не терпів голоду.

Однак Михайло Вербович уже від двох тижнів і найменшої вістки не мав зі свого рідного села. Все, що раніше приніс йому батько, вийшло давно. Вдова-господиня удержувалася скромно при кількох учнях і не могла кредитувати. Михайло таки не мав совісти сидати за обідом даліше до стола й затаював правду. Він казав, що батько післав йому дещо грошей поштою й тимчасом ходить на обід до так званої „Дешевої кухні“.

Михайло справді ходив зразу до тієї кухні, бо вдалося йому в деяких товаришів позичити дещо грошей. Однак тепер і позичати не було в кого. Товариші заєдно відмовлялися та казали:

— Хто знає, чи ти нам зможеш колинебудь оддати? Вкінці в нас грошей на позички й так немає!

Сливе цілу годину української мови роздумував Михайло над своєю долею:

— Що сталося такого, що батько не приходить і навіть вістки не дає ніякої? Чейже не погнівалися на мене? Вониж добре знають, що я шанував і шаную їх на кожному місці. Я не Іван Молоденький, що постидався рідного батька, селянина в полотнянці, коли той прийшов до сина в місто з харчами й приніс йому частину своєї кровавиці *).

— А я... я з великою нетерпеливістю жду, коли батько прийдуть до мене. Я знаю, у нас град вибив збіжа, що хліба дасть Бог. Однак, нехайби й нічого не приносили, коби тільки явилися у мене, коби тільки були здорові. Праці мій батько не етидається ніякої та вмів і в біді собі порадити. Їх одно, однісеньке живе слово додалоби мені сили й одваги, бо й справді тепер я таки ледви волочу ноги за собою. Часто робиться мені темно в очах, чорні думки не дають і заснути...

Мабуть щось недоброго мусіло статися в хаті. Мовчанка батька має глибшу причину.

І це саме мене тривожить найбільше.

Глибоко задумався бідолаха, а з його очей покотилися горячі сльози. Обтер їх миттю незаметно й впиав очі в українську читанку, яка перед ним лежала на лавці.

— Вчора не їв я вечері — думав він даліше. — Сьогодні прийшов я до школи без снідання, а на обід хіба

*) Це натак на поступок одної з дієвих осіб в образку „Красний примір направив“. — (Прим. ред.)

водиці наплюся. Та це ще нічого не шкодилоби, коби тільки батько явилися здорові в мене...

Задуму Михайла перервав шкільний дзвінок. Година скінчилася. Учні повибігали з класу на павзу. Перший вибіг Цяпка, щоби похвалитися своїм найблищим товаришам-кружковцям про свій тріумф фактичного видавця... Був дуже щедрий для кожного. Фундував усім булочки в терціяна й обіцяв фундувати в „Мальці“...

Михайло не виходив сьогодні з класу. Остався сам у глибокій задумі. З коридора долітали до його глухо крики молоді та спів хористів.

Нагло відчинилися двері й у класу вбіг товариш Зубрицький з листом до Михайла.

Зубрицький поклав лист на лавку перед Михайлом і зараз вибіг із класу.

Дрожащими руками Михайло розпечатав лист і скоренько став читати. Рясні сльози канули з його очей і падали на записаний листок. Розмазували букви й спливали брудною струєю на долівку. В очах Михайла букви миготіли, подвоювалися, потроювалися, скакали...

Лист був од батька:

Дорогий Сину!

Я занедужав тяжко, що й поступитися не Можу. При будові моста в Нижанковичах придавило мене дерево. Дякую Всевишньому, що дарував життя. Град вибпв хліб, мусів заробляти. Мати мусить бути в хаті біля мене. Біда неабияка. Дрібні діти кличуть за хлібом:

— Мамо - папи!

— Мамо - моні!

Жаль серце стискає, а тут і про тебе не можу забути. Мені вже лекше, маю в Бозі надію, що подужаю. Тимчасом ратуйся, як можеш, а потім якось воно буде. Коби тільки скоріше прийти до сили. Світ широкий - зароблю. Цей лист писала сусідова Ганя. Її родичі нам дещо допомагають, бо Ганя їх просить і мило згадує про тебе. Всі здоровлять тебе щиро.

Бувай здоров
батько.

І як не прикрі вісти Михайло одержав од батька, однак завжди таки відчув згодом на душі деяку полекшу.

— Є солодка надія на краще, мушу видержати — подумав Михайло — коби тільки скоріше побачити милого батька, або неньку...

Павза скінчилася. Товариші повертали з поспіхом у клас.

су. Михайло вдавав спокійного, хотяй не міг цілком закрити свого болю й смутку. Товариші питалися про причину. Михайло таки мовчав і не відповідав нічого.

До кляси вийшов професор. Година зачалася. Для Михайла була вона не годиною, а довгим днем, добою... Мало що й дочував, про що говорив професор і що відповідали та повтаряли товариші. Велике щастя, що професор не викликав Михайла до таблиці. Смуток бувби збільшився удвоє, бо Михайло таки ні про що не міг думати, тільки про хворого батька.

Вкінці скінчилася наука. По молитві всі вийшли з кляси. Михайло вийшов останній. Коли переходив біля житла терціяна, почув запах смаженої цибулі. Михайлові зробилося млісно, він сильно опирався тоді о поруча. Що хвилини темніло йому в очах. Поволи зійшов на долину. Його житло було недалеко. Непомітно запис книжки й вийшов негайно на місто. На вулиці ні на кого й ні на що не звертав уваги. Йшов поволи й обережно, бо часто спотикався на тротуарі, вдаряв о прохожих...

Його сили помітно меншали. З великим трудом вийшов за місто й опинився на сіножаті.

Трава підростала вдруге, зеленілася та рідше пишалася квітами. Не так, як весною. День був погідний і дуже теплий. Сонце стояло ще досить високо на небі й посидало своє животворне проміння на землю. Високо в повітрі ще літали птиці та величали Творця короткими, милими молитвами — співом. На картопляних нивах відзивалися ще, дещо несміливо, перепілки. Легесенький вітрець повівав із полудня та шепотів із шовковою травичкою та з гарнобарвними, осінніми квітами якусь таємну, любовну пісню... Природа ще приманювала до себе кожну живу істоту...

Та не чарувала вона сумного й обезсиленого Михайла. Йому на думці був тепер тільки хворий батько й цар — голод... Повільно йшов берегом сіножаті й шукав за чимось у травиці. Щось помітив, пристав на хвилину й сів обережно. Влідою, тремтячою рукою рвав зелені кваски, очищував од трави й заїдав зі смаком...

Що хвилини переривав свій „обід“, вдивлявся в землю і думав:

— Тепер ви, мої кваски зелені, заступаєте мені поживу. Не даєте примірати... Передше сливе й помітував вами, брав вас хіба для іграшки, для фантазії, через вашу своєрідну кислоту. Грався з вами...

Ви заспокоюєте тепер бодай на часок мій пекучий го-

лод... Однак... ви не в силі привернути здоровля моїому батькові, не в силі згоїти моєї душевної рани...

Завждиж таки ви тепер тут мій найбільший приятель.. І ви діти Творця та з буйним вітром і з птицями шлете заєдно до Його свої вдячні молитви...

Благайте спільно зі мною Всевишнього, щоби як най-скоріше привернув здоровля моїому батькові...

Не помітую тепер вами, відвідую вас і приймаю щиро та голублю у моїому серці...

Заїдав кваски з жадобою, а вони смакували йому куди більше, як богачеві солодкі тісточка — панські витребеньки...

В Сяноці 3.Х. 1903.

„Фундація“...

Мойому синові Святославові.

Святослав Гладкий, учень п'ятої класи української гімназії в Рогатині, вбіг сьогодні перед наукою вранці надзвичайно веселий до класи.

Сховав книжки під лавку й глянув на класу, чи багато вже товаришів у лавках.

Гладкий звичайно ніколи не приходив скоріше до класи, як кілька мінут перед дзвінком, а то й підчас самого дзвінка.

Поза місцеві учні з найближчих сіл: Потока, Залужа, Підгородя, Руди, Заланова, Вербиловець, Перенівки, Бабухова, Путятинець та Голодівки, сиділи вже вигідно в лавках, гуторили між собою, деякі повтаряли лекцію.

Учнів із самого Рогатина ще не було багато. Звичайно приходили вони в більшій часті перед самим дзвінком. Деякі приходили й по дзвінку, однак енергійний директор Чайківченко стояв уже на коридорі й завертав їх назад на гімназійний майдан, не пускав за кару в класу та лаяв гарматним голосом за неточність і славянську ліню...

Всі в класі зразу зауважили, що Гладкому щось доброго трапилось сьогодні та цікаво гляділи на нього.

Учень Весоловський з Голодівки, найспокійніший у класі, не видержав довго й запитав Гладкого:

— Все тебе бачу веселого, однак таким як сьогодні, бачу тебе вперше. Що з тобою?

— Мабуть піде знова сьогодні „електрифікувати“ нашу гімназію! — відозвався не то заздрісно, не то злобно, учень Павлів із передмістя „Дзядівка“.

— Не це! — каже Бурачок із Потока. — Він мабуть у своєї сестри Роми виторгував для клясової бібліотеки найновішу повість „Кужиль і меч“ Антона Лотоцького.

— А я думаю — відізналася вкінці найбільша покло-
ниця латини, учениця Пирогівна — що наш товариш Глад-
кий сподівається перехитрити українську літературу й на
годині української мови зголосить приватну лектуру слав-
нозвісного автора під наголовком „Завертання від матури
до сестри кляси“...

Учнів напливало що раз більше. Гамір більшав заєдно.

— Гов! Підождіть! Не вгадали! — промовив жіночим,
ніжним голосом учень Гладкий.

— Сьогодні я великий пан, бо рано встав і Бог мені
дав цілу десятку. Стільки грошей ще ніколи в мене не бу-
ло й мабуть так скоро не буде. Придумую тепер на радо-
щах тільки над цим, що з ньюю зробити? Чи піти до Само-
верського на порцію дніпрового, книжкового транспорту,
чи на кисле молоко до Федоришина, чи на солодоші до
нашої кооперативи, щоби не збанкрутувала через підполь-
ні кредити без революційної закраски...

— Відкіляже ти дібрався аж до десятки? — питали
деякі. — Може сьогодні твої уродини? Так і нам зафун-
дуй дещо!

Гладкий прибіг до катедри, став на крісло, бо ще не
був дуже високий, як його батько Семен, або найблищий
сусід Грицаєнко й став викладати:

— Як добрий товариш, хочу вам вияснити докладно
все, що склалося сьогодні на мою особлившу радість. Я
звичайно люблю довго спати й люблю іноді слухати колис-
кових мелодій артиста Чайківченка перед сходом сонця...

Тоді почуваю найбільшу розкіш і сплю, сплю... Потім
звичайно спокійно снідаю зі сестрою Ромою та прислуху-
юся, чи де не дзвонять...

Тільки причується мені, що дзвонять на „Телешуків-
ці“, або „Ліщаківці“, вибігаю негайно з хати й хочу йти
до гімназії...

А чейже всі знають, що я найстарший віком гімна-
зист у Рогатині. Навіть по думках старший від товари-
шів: Козьолковського, Белеєва, Сарайфина, Обороба, Мой-
пироба, чи Фенюченка-Безковнірного...

Однак годі, товариші, бо час тікає! До речі:

— Проти своєї волі та традиції став я сьогодні ра-
ніше, як звичайно. Зробив я це на злість моїй сестрі Ро-
мі, з якою погнівався вчора за те, що не хотіла вияснити
мені, найстаршому братові, слова „еманципація“...

Щоби їй докучити й не снідати з ньою, я надпрограмово раненько вибіг із книжками на ринок подивитися, як справується наш Повітовий Кооперативний Союз під монархістичною булавою гетьманенка Кузиченка-Загірного...

Дзвінків не чув я іще ніде, тому почував себе дуже вільно на ринку.

Ринок був іще доволі пустий, окрім цієї часті, де продають молоко, цибулю, петрушку та інші овочі...

Під будкою, чи не Замошак, щось підлітає під подувом вітру, як літак фірми „Тарахкало“ з радикальної твердих „Бабинцівхарактер“...

Прибігаю. Ловлю. Папір помнятий, заязлений, зложений у четверо. Беру в руки. Розвиваю.

— Десятка! Кленуся на Оксану, що десятка! Придивляюся, розвиваю далі, всі знаки в порядку. Правдива, фенюківська десятка. Нумери є, букви є, водні знаки й „фігура“... Ось вам ціла, бо може дехто не повірить, що маю десятку!

Витягнув її із кишені, розвинув, взяв за кінчик і вимахує ньою на всі боки.

— Справді десятка тай ще „фенюківка“, правдива! — кричать учні з перших лавок.

— Що зробиш із ньою? — питають інші.

— Фундуєш на „гімнастичній“ павзі! — відзивається Хабурський із останньої лавки.

— Коли згубив її який багатий Ковбасенко, або який товстий Дутка, тоді напевно фундую! — сказав Гладкий святочно.

— Половина тоді буде моя. Богачеві віддам тільки половину! Згубив її бідний чоловік, чи чоловічка, віддам цілу, ще й додаю до ньої своїх кільканадцять сотиків в нагороду за біль і гризоту пошкодovanого...

Завтра відношу десятку панові Хапачекові в магістрат і ставлю свої вимоги ясно й отверто! А всі ви ждять на „фундацію“, коли дав Бог, що десятку згубив багатий...

— Згода! — загула кляса. — Славно, товаришу Гладкий! Так і повинно бути між людьми. Чуже не гріє, а палить!...

Учні, які прийшли пізніше, не розуміли як слід цілої сцени й випитували цікаво сусідів про оригінальну промову, чи виклад симпатичного „лобуза“ Гладкого, як звичайно любив його називати ворог пережитої вже української традиції, професор, редактор органу „Ми молоді“...

Дзвінок повторився вже двічі. В клясу ввійшов професор Луцьків. Помолилися. Записав у дневнику свою го-

дину й наука почалася. Ціла історія лобуза Гладкого вдягнулася у серпанок п'ятигодинної муштри ума...

В слідуючій дні учень Гладкий вже перепросився зі сестрою Ромою, бо ніколи довго не кортіло його з ніким гніватися й пив із ньою снідання. Довідався уже докладно, що це таке еманципація...

Ненадійно входить у хату якась заплакана, стрівожена молодиця. По одержі можна було пізнати, що вона з передмістя „Завода — Пирогівка“. В руках держить чорне горнятко зі сметаною:

— Чи пані меценасова дома? — спитала тремтячим голосом. — Може куплять сметану! Свіженька й добра...

Сестра Рома вибігла до кухні й покликала матір. Увійшла мати, за ньою й батько, грошевитий, однак не дуже ощадний меценас рогатинської землі.

— Купіть сметану! Ви нераз купували в мене й хвалили...

— А чому ви заплакані? — спитав ніжно меценас.

— Ой паноньку меценасеньку! — сказала молодиця. — Нещастя стрінуло мене сьогодні на кладці, чи такі вже й у місті. Згубила останній мій маєток, цілу десятку. Мала накупити для діточок полотна на сорочки, бо вже такі світять з усіх боків білим тілом. Шукала, пропало... Лишенько мое! Обіцяла діточкам, а тут, як я поверну до них сьогодні у хату? Бідній все вітер в очі!...

Святослав перервав снідання й уважно прислухувався молодиці та вдивлявся в її заплакані очі. Щирий жаль опанував його серце. Подумав, приступив до батька й попросив його на хвилину до сусіднього покою.

— Тату, я мав сьогодні по науці занести найдену десятку до магістрату. Я її вже не хочу відносити, я віддам цій нещасній жінці. Вона її згубила...

— Вонаже згубила свою десятку сьогодні, а ти найшов учера—замітив меценас.

— Нічого, татусенько! Я скажу, що найшов сьогодні! Ти може скажеш, татусю, що це брехнею пахне... А ти не любиш понад усе брехні. Однак ти сказав одного разу за обідом усім нам, що брехня тільки тоді є справжньою брехнею, коли вона йде від серця. З могоже серця йде не брехня а щирий жаль до нещасливої жінки...

Пан меценас задумався на хвилину, глянувши добродушно на сина, поцілував у чоло й промовив:

— Роби вже, мій сину, як тобі твоє серце й совість приказують...

Святослав щиро подякував батькові за згоду й прибіг через край урадований до стрівоженої молодиці.

Виконав свій плян як найкраще. У всіх його благородних задумах йому пощастило... Молодиця повернула весела з полотном до своїх діточок...

А Святослава товариші в класі ждуть іще й до сьогодні на обіцяну „фундацію“...

З М І С Т :

1. Свято кружковців (стор. 3), 2. За шевця (стор. 9), 3. Найшов товариша (стор. 15), 4. На павзі (стор. 22), 5. Загар (стор. 28), 6. Доля інструктора (стор. 34), 7. Перша любов (стор. 43), 8. Не дістали снідання (стор. 57), 9. Драгоманівське свято (стор. 62), 10. Кваски (стор. 68), 11. „Фундація“ (стор. 76).

2 ктф 2 руб 40 коп (1986) / Р 5214 4

Видав. „Журавлі“ та „Калина“
В РОГАТИНІ

РЕДАКТОР - ВИДАВЕЦЬ М. УГРИН - БЕЗГРІШНИЙ
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. Ч. 408.093.

1. М. Угрин-Безгрішний „НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІ-
ЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ“ ч. I. 2'00 зол. з перес. 2'30 зол.
2. А. Лотоцький „НАЇЗД ОБРІВ“ іст. повість зі VII. ст.
2'00 зол. з перес. 2'30 „
3. М. Угрин-Безгрішний „СОФІЯ ГАЛЕЧКО“ драма з
життя У. С. С. рік 1914-у III. діях,
(виступає 6 осіб; 4 ч — 2 ж.) 1'50 з перес. 1'80 „
4. Осип Турянський „БОРотьба за великість“ оповід.
1'50 зол. з перес. 180 „
5. Осип Турянський „РАБН“ комедія в чотирьох
діях — 4'20 зол. з перес. 4'50 „
6. Тото Долого „БАЙКА про гнилу колоду“ 0'30 зол. з „ 0'40 „
7. М. Угрин-Безгрішний „ЧЕРВОНА КАЛИНА“ багато
ілюстрований збірник У. С. С. з 1918 р.
з колір. вінет. О. Куриласа 5'00 зол. з пер. 5'50 „
8. „САМОПАЛ“ календарик з альманахом під наголов.
„Віночок Червоної Калини“, в десятиліття пер-
шого виступу У. С. С., багато ілюс-
трований по зн. ціні 0'50 зол. з перес. 0'60 „
9. М. Угрин-Безгрішний „З ЖИТТЯ ГІМНАЗИСТІВ“ —
новелі 3'60 зол. з перес. 3'90 „
10. М. Угрин-Безгрішний „ЕТАПНА ГІМНАЗІЯ“ Україн-
ських Січових Стрільців (докладна іс-
торія) 1'00 зол. з перес. 1'30 „

(На рекомендовану посилку треба додати 40 сотиків.)

МИКОЛА УГРИН - БЕЗГРІШНИЙ

З ЖИТТЯ
ГІМНАЗИСТІВ

нарис и оповідання

ЧАСТИНА ПЕРША.

РОГАТИН 1928.

ВИДАВНИЦТВО „КАЛИНА“ В РОГАТИНІ.

ДРУКАРНЯ Х. ШКОЛЬНИКА В РОГАТИНІ.